

Festschrift
To Commemorate the 80th Anniversary of
Prof. Dr. Talat Tekin's Birth
ISSN 1226-4490

*International
Journal of
Central
Asian Studies*

Volume 13 2009

Editor in Chief
Choi Han-Woo

The International Association of Central Asian Studies
Korea University of International Studies

Lugat-i Mizah

Fatma Sabiha Kutlar

Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Özet: Batı edebiyatında da örnekleri bulunan mizah sözlüklerinin Türk edebiyatındaki ilk örneğinin Âli Bey'in *Lehçetü'l-Hakâyık*'ı olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak daha sonraki bir çalışmada Âli Bey'in eserinden önce kaleme alındığı tahmin edilen aynı nitelikte bir başka sözlüğün varlığına işaret edilmiştir. Tespit edilen tek nüshasında adı, yazarı ve yazım tarihi kayıtlı olmayan bu sözlük, muhtemelen ele aldığı söz varlığının niteliği nedeniyle kütüphane fişlerine *Lugat-i Mizah* ismiyle kaydedilmiştir. *Lugat-i Mizah*, sözlük türünün yapısının bozulduğu, bir sözlüğün sadece kimi biçimsel özelliklerinin taklit edildiği, mizahî unsurun da sözcüklere verilen beklenmedik karşılıklar aracılığıyla sağlandığı oldukça küçük bir metindir. Metinde kelimeler, belirli konu başlıkları altında toplanmış ve aralarında çeşitli bağlantılar kurularak sıralanmıştır. Bu çalışmada *Lugat-i Mizah*'ın şekil ve muhteva özellikleri incelenecek, yazı çevrimi yapılacak ve sözlük-dizini verilecektir.

Anahtar sözcükler: 18-19. yüzyıl, mizah, sözlük, Türk Edebiyatı, Osmanlı Edebiyatı

Abstract: In resources, Ali Bey's *Lehçetü'l-Hakâyık* is being stated to be the first example of the humor dictionaries in Turkish literature examples of which exists in western literature, too. On the other hand, the existence of another dictionary at the same quality surmised to be written before Ali Bey's work was pointed out in an ulterior study. This dictionary, in the unique copy of which the title, the author and the date are not written registered to the library fiches, possibly because of the subject matter it is dealing with under the title of *Lugat-i Mizah*. *Lugat-i Mizah* is a rather small text in which the structure of dictionary category spoiled, only some peculiar forms of a dictionary emulated, humorous element assured by attributing to the words unexpected reciprocity. The words in the text had been grouped under certain subject titles and compiled by establishing a various correlations between them. In this study, the form and content features of the of *Lugat-i Mizah* will be analysed; text translation will be done and dictionary index will be given.

Key words: 18-19th century, humor, dictionary, Turkish Literature, Ottoman Literature

Sözlük, “bir dilin (ya da birden çok dilin) söz varlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir söz varlığı kitabı”dır (Aksan 1982: 77). Bu söz varlığı gösteriminin genellikle alfabetik düzene uygun olarak yapıldığı (Aydın 2007: 107-108; TDK 1988: 1338), bunun yanı sıra sözlüklerin konu ve yöntem açısından farklı biçimlerde düzenlenebilecekleri de belirtilmektedir. Mesela Aksan’ın, sözlükleri “bir veya birden fazla dilin söz varlığını ele alması”, “alfabetik sıradan hareketle hazırlanıp hazırlanmaması” ve “ele alınan söz varlığının niteliği” gibi üç ölçütten hareketle sınıflandırdığı görülmektedir (1982: 77-78). Ele alınan söz varlığının niteliğine göre oluşturulmuş sözlükler arasına “mizah sözlükleri” de dâhil edilebilir.

Mizah sözlüğü türünün Batı edebiyatında¹ da örneklerinin bulunduğu ve Türk edebiyatındaki ilk örneğinin Âlî Bey’in *Lehçetü’l-Hakâyık*’ı olduğu kaynaklarda belirtilmişse² de Kut, Âlî Bey’in bu eserinden önce 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında kaleme alındığını tahmin ettiği bir başka sözlüğün varlığını işaret etmiş ve bu metnin birçok bakımdan H.1315/M.1897’de Mısır’da basılmış olan *Lehçetü’l-Hakâyık*’ı andırdığını vurgulamıştır. Kut’un tanıtma yazısında verdiği bilgilere göre tek nüshası tespit edilen *Lugat-i Mizah*’ın kimin tarafından, hangi tarihte kaleme alındığı ve isminin ne olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Eserin metni, Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Yazmaları 80/6 numaradaki 190x115mm., 155x73 mm. ölçülerindeki mecmuanın 401-403. sayfaları arasında yer almaktaysa da bu mecmuaya sonradan eklenmiş gibi durmaktadır. Çünkü mecmuanın kâğıdının krem rengi olmasına karşın sözlüğün bulunduğu kısmın kâğıdı aharlı, orta kalınlıkta ve pembe renktedir (2005: 251). Ele aldığı söz varlığının niteliği göz önüne alınarak kütüphane fişlerine *Lugat-i Mizah* ismiyle kaydedilmiş

¹Mizah kuramına ait kaynaklarda Batıda yazılmış mizah sözlüklerine örnek olarak Gustave Flaubert’in (d. 1821-ö.1880) *Yerleşik Düşünceler Sözlüğü/Şık Görüşler Kataloğu* (*Le Dictionnaire des idées reçues / Le catalogue des opinions chic*) ile Ambrose Bierce’in (d. 1842-ö.1914 ?) *Şeytanın Sözlüğü* (*The Devil’s Dictionary*) gösterilmiştir (Yıldırım 2007: 23).

²Âlî Bey’in eseri ve bu eserden önceki sözlük çalışmaları hakkındaki çeşitli değerlendirmeler için bk. Yıldırım 2007: 5-21.

olduğunu düşündüğümüz sözlük Kut'un yazısında kısaca tanıtılmış ve bazı maddeleri günümüz alfabesine çevrilmiştir. Bu yazıda ise söz konusu metnin şekil ve muhteva özellikleri incelenecek, tümünün yazı çevrimi yapılacak ve sözlük-dizini verilecektir.

Lugat-i Mizah tek dillidir, alfabetik değildir ve az sayıda madde başı içermektedir. Madde başları, hangi ölçüte göre bir araya getirildiklerini işaret eden başlıklarla birbirinden ayrılmış dokuz bölümde toplanmıştır. Madde başlarının büyük kısmı tek kelimedendir oluşmaktadır ve ait oldukları dile bakılmaksızın önlerine Arapça harf-i tarif getirilmiştir: “el-kārbān: maḥlūkāt, el-muḥzır: söz kesen, el-kedi: şıcanotı, eş-şāğdıç: bekçi, ed-dolu: zehr.”

Kimi madde başları ise Farsça, Türkçe ve Arapça kurallara göre yapılmış tamlamalar şeklindedir: “el-memleket-i rûm: tekyegāh, es-serāy-ı sultān: cennet-mişāl, el-ḳazancılar bāzārı: ḳavara yeri, el-ḳuzḡun yuvası: taḥfifeleri, et-taḥte'l-ḳal'a: levendler selāmlığı, ed-dārü's-şifā: dārü'l-fenā.”

Ayrıca “el-ḳarış muruş: ḥaberleri, el-avurd savurd: sözleri” gibi ikilemelerden, “el-muḥyi'd-dīn el-muşliḥü'd-dīn: adları, el-boyacı ve'l-ḳazancı ve'l-ḳalaycı: ḥışım ḳavm” gibi aynı karşılığın verildiği birden çok kelimenin sıralanmasından ya da “iki dilli içi ḳovuk uzun arık başı yarıḳ göti delik: ḳalemleri” gibi bir nesneye ilişkin niteliklerin art arda dizilmesinden oluşan madde başları da metinde yer almaktadır. Çok sayıda olmamakla birlikte “şāḥib-i devlet oldur ki 'avreti öle, āḥiret ḥātūnı oldur ki āḥirete gide, şāḥibü'l-ḥayrāt ve'l berekāt oldur ki oḡlı kızı çok ola, el-bön ol ki vërdükden sonra aḳça isteye” örneklerinde olduğu gibi bazı madde başlarının karşılıklarıyla birlikte ki'li birleşik cümle şeklinde düzenlendiği; bunun yanı sıra iki madde başının da Arapça ibareden oluştuğu görülmektedir: “el-ḥayā'u menī'ü'r-rızḳ: cer fetvāsı, ferec ba'de's-şidde: ramazān bayramı.”

Yine yazarın, kimi maddelerde bir madde başını ve karşılığını verdikten sonra takip eden bir veya birkaç madde başını da ilkiyle ilişkili olarak düzenlediği görülmektedir. Mesela şu örnekte görüleceği gibi altını çizdiğimiz ilk maddeyle ilişkilendirmeden diğer maddeleri doğru anlamlandırmak mümkün değildir: “şāḥibü'l-ḥayr: gidi, et-tecāḥül: şan'atı, el-görmez: gözleri, el-işitmez: kulaḳları, şāḥibü'l-ḥayrāt ve'l berekāt oldur ki oḡlı kızı çok ola.”

Metinde bazı madde başlarına verilen bir karşılığın doğrudan ya da küçük değişikliklerle takiben madde başı yapıldığı görülmektedir: “el-ḥammāmci: aḳça döşüren, el-aḳça: cān kırtaran; es-sūhte: kuzğun, el-kuzğun yuvası: taḥfifeleri; el-kādi: rişvet-ḥār, er-rişvet: iş bitüren; el-yençeri ağası: şıgırcık şuyı getüren, eş-şıgırcık şuyı: ‘ulufeleri; el-kazancı ve’d-demürce: şağır, eş-şagır: şıgır.”

Ayrıca sözlükte “el-manşib: cān, el-manşüb: cānlı, el-kāzī-‘ asker: cān alıcı, el-mülāzım: cān çekişici” örneklerinde görüldüğü gibi aynı kelimenin bir şekilde kullanılmasıyla oluşturulan karşılıkların verildiği farklı kelimeler de madde başı olarak yer almaktadır.

Madde başlarının hangi dile ait olduğunun gösterilmediği metinde sadece “bikr” kelimesine verilen “bī-kīr” karşılığının Farsça olduğu belirtilmiştir: “el-bikr aşluḥū bī’l-fārsī bī-kīr.”

Lugat-i Mizah’ta yer alan kelimelerin sıralanmasında *elif-bāya* uyulmamış, kelimeler, aralarında var olduğu düşünülen anlam ilişkisinden hareketle “Vāḳı‘āt, Taḥḳīḳāt, Ta‘rifāt, Mücerrebāt, Meşhūrāt, Me‘kulāt, Meşrübāt, Mekrūhāt ve Menhiyyāt” olmak üzere dokuz başlık altında gruplandırılmıştır. Bu noktada öncelikle böyle bir gruplandırmanın ve her grupta yer alan kelimelerin birbiri ardına gelmesinin tesadüfî mi olduğu, yoksa belirli bir ölçüt kullanılarak bilinçli mi yapıldığı sorusuna cevap vermek gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle “vuku bulmuş şeyler, gerçekler” manasındaki “Vāḳı‘āt” başlıklı bölümde yer alan madde başlarıyla karşılıklarını ayrı ayrı sıralarsak şöyle iki dizi oluşacaktır:

ed-dünyā *el-eḳālīm* **el-kārbān** *el-memleket-i rūm* el-istanbul *es-serāy-ı sulṭān* ed-deñiz *el-üşküdüār* el-gemi *el-pereme*

el-iskele *el-emīn* el-ḳapan *eş-şorıcı* eṭ-ṭopçı *ed-dilekçi* ez-zindān *ez-zindāncı*

kārbān-serāy *ḥücerāt* **maḥlūḳāt** *tekyegāh* şāh-nişīn *cennet* cehennem *a‘raf* şirāt köprüsi *ḳırlanğıc* yuvası

ḥaşr neşr yeri *münker* ve *nekīr* mizān ‘*azrā’*il isrāfil *şefā‘atçı* tamu *ze-bānī*

Yukarıdaki sıralamaya dikkat edilince yazarın, bu madde başlarını ve karşılıklarını bilinçli olarak art arda getirdiği, dolayısıyla düzenlemenin tesadüfî olmadığı görülmektedir. Ayrıca sıralamadaki anlam bağlantısından hareketle “el-kārbān: maḥlūḳāt” maddesinin “el-maḥlūḳāt: kārbān”

şeklinde düzenlenmiş olma ihtimalinin bulunduğu düşünülerek yukarıdaki alıntıda dikkati çekmek üzere kelimelerin yeri değiştirilmeden sadece koyu yazılmıştır. Yazarın ilk grupta “dünyâ”dan başlayarak bütünden parçaya doğru sıraladığı madde başlarına verdiği karşılıkların benzetme ilişkisine dayandığı görülmektedir. Dünyanın kervansaray, ülkelerin kervansaray odalarına, insanların burada konaklayan kervanlara, Anadolu’nun barınağa, İstanbul’un bu barınağın şehnişinine³ benzetildiği sıralamada sultanın sarayından itibaren bu dünyaya ait benzetmeliklerin yerini öbür dünyaya ait olanlara, yani ölüm, kıyamet günü ve sonrasına ilişkin dini kavramlara bıraktığı görülür. Mesela sultanın sarayı *cennet*, deniz *cehennem*, *Üsküdar* günahla sevabı denk olacakların kalacakları yer yani *araf*, gemi cehenneme benzeyen denizin üzerine kurulan *Sırat köprüsü* olur. Yazar, iskeleyi “kıyamette ölümlerin toplanacağı mekânla”, *kapan*⁴ “mahşer günü insanların dünyada yaptığı iyilik ve kötülüklerin tartılacağı manevî terazi” anlamındaki *mizan*la ilişkilendirir. Zindanın *cehennem*, zindancının *zebanîye* benzetildiği ilk grupta *pereme* ile *kırlangıç yuvası* arasında yapılan benzetmenin nasıl bir bağlantıdan hareketle oluşturulduğu ise anlaşılamamıştır⁵. Ayrıca herhangi bir işten sorumlu

³II. Selim döneminde İstanbul’a gelen İran Şahı I. Tahmasb’ın elçisi Şah Kulî Han da Üsküdar’dan İstanbul’u seyrederken buranın bütün ülkelerin *şehnişini* sayılması gerektiğini söylemiştir (Sakaoğlu 1999: 514). Dolayısıyla bu bilgi, İstanbul’la *şehnişin* arasında yapılan benzetmenin sadece bu metne özgü olmadığını işaret etmektedir.

⁴*Kapan* “pazara gelen malların tartıldığı, kamuya açık kantar”ın yanı sıra Osmanlı’da “...yiyecek ve giyecek [gibi] şeylerin toptan satıldığı yerler hakkında kullanılan bir tabirdir. Balkapanı, Unkapanı, Yağkapanı gibi, satılan şeylerin isimleriyle birlikte kullanılırdı. Vaktiyle yağ, bal, un, erzak, hububat, kahve, tütün, enfiye, ipek pamuk ve mensucat kapan, mizan, mengene ve çardaklara getirilir, oralardaki emin ve naibler tarafından bunlardan ihtisab, imaliyye, ruhsatiyye ve resm-i munzam gibi adlarla devlet namına vergi tahsil olunduğu gibi narh da tayin olunurdu...” (www.uslanmam.com/osmanli-tarihi/35249-osmanli-devletinde-ticari-yerler-ve-kurumlar.html - 218k).

⁵Belki de yazar, *kırlangıç* ile *peremeyi* bir arada kullanmak suretiyle dolaylı olarak kelimenin “gemi” ile münasebetini de hatırlatmak istemiştir. *Kırlangıç*, Osmanlı donanmasının hafif kısmından, fırkateden küçük olan bir gemidir. Bunlar muharebede karakol hizmetlerinde ve sığ yerlere ihraç hareketinde ve muhabere işlerinde kullanılmıştır. Mürettebatının mevcudu yüz kadardır

resmî görevli manasındaki emin için *Münker ve Nekir*'in , “sorgulayan, sorgu meleği” gibi manaları da olan *sorıcı* için *Azrail*'in benzetmelik olarak seçilmesinin nedeni de açık değildir. Hatta görevleri düşünülünce “Münker ve Nekir”le “Azrâ'il” maddelerinin karşılığının da metinde yer değiştirmesi gerektiği ileri sürülebilir. Kısaca bu grupta yer alan kelimelerden hareketle yazarın “vuku bulmuş şeyler, gerçekler”e ilişkin kabulünün “hayat ve ölüm” arasındaki çizgiye sığdırılan kavramlardan oluştuğu görülmektedir.

Metnin “Taḥkikāt” başlıklı ikinci bölümündeki kelime sıralaması Osmanlı döneminde İstanbul'un en hareketli alışveriş yeri olan *Tahtakale* ve civarının özelliklerine uygun biçimde buradaki mekânlar ve paradan hareketle düzenlenmiştir. *Kazancılar Pazarı*, *Bedesten*, *güreşçiler tekkesi*⁶, *cankurtaran*⁷ gibi madde başları ya da karşılıkları aracılığıyla kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak civardaki mekânlar hatırlanmıştır.

Sözlüğün “Ta'rifāt” başlıklı üçüncü bölümünde madde başı olarak *imaret*, *darüşşifâ*, *medrese*, *tetimme*, *halâ*, *dershane* gibi mekânlar, *noktacı*, *müderriş*, *mütevelli*, *vekilharc*, *nakıp*, *vaiz* gibi görevliler, *suhte* ve *danişmend* gibi medrese öğrencileri seçilmiştir. Ayrıca bu görevlilerin ulufelerinden başlayarak giyimleri, davranış biçimleri, kullandıkları gereçlere kadar birçok özellikleri de madde başı yapılmıştır. Bunlara verilen karşılıkların büyük kısmının iğneleyici bir ifadeyle yapıldığı, özellikle medrese ve mensuplarına karşı yazarın hiç de olumlu duygular beslemediği anlaşılmaktadır. *Medresenin nifak yeri* olarak tanımlandığı metinde yazarın, medrese mensuplarının oğlan sevicilikten, haya sahibi olmamaya, şarlatanlıktan, nifak meraklılığına varıncaya kadar kötü niteliklerini sıraladığı, bu esnada zaman zaman argo ifadelerle yer verdiği de dikkati çekmektedir.

“Mücerrebât” başlıklı dördüncü bölümde “denenmiş, tecrübe edilmiş” şeyler sıralanır. Yazarın, atanma, azl edilme, kazasker, mülazım, kadı,

(www.itibarhaber.com/forum/askeri-teskilat-donanma-ticaret/1441-osmanli-gemi-turleri.html)

⁶İstanbul'da Osmanlı döneminde büyüğü Zeyrek yokuşunda, diğeri Şişhane'de olmak üzere iki güreş tekkesi vardı (www.bedenegitimi.gen.tr/forum/printer_friendly_posts.asp?TID=323-10k).

⁷Eminönü ilçesine bağlı bir mahalle.

muhzır, ases, subaşı, muhtesib, çavuş, sipahi, içoğlanı, muallim, ağa, tavaşi, solak, yeniçeri, azap gibi çeşitli görevlilerden başlayarak çakır, kedi, sıçan, örümcek, sinek, bit, pire gibi hayvanlarla böcekleri; satranç, bekarlık, evlilik, boşanma, kadın, kız, ağırlık, çeyiz, güveyi, yenge, sağdıç gibi farklı konuları karşılayan kelimeleri madde başı yaptığı ve yaptığı tanımlara bunlara ilişkin düşüncelerini yerleştirdiği görülür. Özellikle devlet görevlilerine, kadınlara ve evliliğe bakışının olumlu olmadığı oldukça kısa karşılıklarında kullandığı kelimelerden bile açıkça anlaşıl-maktadır. Mesela *kadyı* rüşvet yiyen, *rüşveâ* iş bitiren olarak tanımlayan yazara göre *ases* ve *kapıcı* köpek, *subaşı* bu köpeğin büyüğü, *muallim* kapıcıbaşı, *bekâr* diri, *evli* ölü, *hatunu ölen* devlet sahibi, *kadın* zahmet, *boşama* hastalıktan koruyucu, *güveyi* av, *evlilik* lanet tavrı, *yenge* pezevenk, *sağdıç* ise bekçidir.

Metnin beşinci bölümü “Meşhūrāt” başlığını taşır. *Âkil* ve *mecnûn* maddeleriyle başlayan bu bölüm Arap, Acem, Rumî, Hind gibi halkların; hacı, terzi, müneccim, falcı, şair, alemdar, saka, dülger, mahalle bakkalı, kazancı, demirci, kasap, tabip, doğancı, muallim vb. meslek gruplarının tanımlanmasına ayrılmıştır. Âkili mecnûn, mecnûnu âkil sayan yazarın birçok tanımı kimi zaman mizah, kimi zaman hiciv niteliği taşır. *Acem*’in “feze sıçdı” (erkeklik organına pisledi) gibi amiyane bir ifadeyle ve yerilerek tanımlandığı, eşcinselliğine ilişkin hikâyeye de işaret edildiği metinde *hacı* yalancı, *işkembeci* murdar, *çingene* cihanın yüz karası, *boyacı*, *kazancı*, *kalaycı* ise bunların (çingenelerin) hısmı, *doğancı* yararsız işler peşinde koşan kimse, *muallim* de yavrulu tavuktur.

“Me’kûlât” başlıklı altıncı bölüm “Ramazan günü, Ramazan gecesi, Ramazan bayramı” tanımlarının yapıldığı “açlık, dolma ve darlıktan sonra gelen sevinç” manalı *el-cû’*, *el-imtilâ’* ve *ferec ba’de’s-sidde* maddeleri ile başlar. Baklava, hardal, sirke, turp, pastırma, sakız, yufka, köfter, palude, çorba, börek, ekmek, soğan, kıymalıca börek, acı, tatlı, kefe yağı, muşmula, üvez, incir, haşhaş, kavun, helva, gelibolu reçeli, sarımsak gibi yiyecek isimlerinin kimi madde başı olarak kimi de tanımlarda kullanılmıştır. Ayrıca yeme gereçlerinden kaşığa, kimi yiyeceklerin “ucuz ve pahalı” olma özelliklerine de değinilen bu bölümde tanımlar benzetmelerden yararlanılarak esprili bir biçimde verilir. Mesela *turp* mide çavuşu, *pastırma* sakız, *çorba* hızlı giden boz at, *kaşık* atın kamçısı, *muşmula* ay-

va çürüğü, *üvez* muşmulanın kardeşi, *dumansız helva* kavun, *sarımsak* ise soyulmuş kestanedir.

Metnin “Meşrübât” başlıklı yedinci bölümü *beytü’l-harâm* olarak tanımlanan *meyhane* ile başlar. Yazarın şaraba ve şarap içene ilişkin olarak verdiği karşılıklardaki olumsuz yaklaşımından hareketle “beytü’l-harâm”ın “Kâbe, kutsal mesken” manasında kullanılmadığı “harâm”ın “şeriatçe, dince yasaklanmış” anlamından hareketle tamlamaya “şeriatçe, dince yasaklanmış mesken” manasının yüklendiği düşünülmektedir. Bu bölümde sözü edilen tek içecek şaraptır. *Şarap için* âdem kudurtan, *dolu* için zehir, *sarhoşluk* için ölüm hastalığı, *mestlik* için ölü tanımlarının yapıldığı, kimi tanımlarda ise *sarı kadı*⁸, *muhzır*, *dogancıbaşı* gibi Osmanlı resmi devlet görevlilerinin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Mesela *sarı*

⁸Sarıgazi, Isparta ve Karacadağ’da *Sarı Kadı* ismi ve bu isimle ilgili bazı anlatılar mevcutsa da söz konusu bilgilerle metinde yer alan “el-yatağ/yatuk” kelimesine “şaru kâdî” karşılığı verilmesi arasında herhangi bir bağlantı belirlenememiştir. Ancak *Koyun Baba* ve *Pir Sultan Abdal* hakkındaki birbirine çok benzeyen kimi rivayetlerde geçen ve haramla ilişkilendirilen *Sarı Kadı* ismi ile yazarın, şaraba olumsuz yaklaşımı nedeniyle bir bağlantı olabilir diye düşünmekteyiz. *Koyun Baba* rivayetlerinden birisi şöyledir: *Koyun Baba*’nın *Kara Kadı*, *Sarı Kadı*, *Ala Kadı* adını verdiği üç köpeği vardır. Bağdat Kadısı Osmancık’tan geçerken bunu duyar ve padişaha şikayet eder. Padişah da *Koyun Baba*’yı çağırarak köpeklerine neden böyle adlar koyduğunu sorar. *Koyun Baba*, “Kadılar haram helal bilmezler, benim köpeklerim bilir. İsterseniz deneyelim” der. Padişah denemeye karar verir. *Koyun Baba* yirmisi helal, yirmisi haram kırk kap yemek getirilmesini ister. İstenenler getirilince köpekleri çağırır, yemekleri önlerine koyar. Hayvanlar helal yemekleri yer öbürlerine dokunmazlar. Padişah çok şaşırır. Bu esnada *Koyun Baba* kendisini şikâyet eden kadiya şöyle bir bakınca kadı ölür (www.corumkulturturizm.gov.tr). Bozkurt’un (2006) verdiği bilgilere göre de “Sivas’ta bir *Kara-Kadı*, bir de *Sarı-Kadı* vardır. İkisi de haram yer. Bunun üzerine, *Pir Sultan*, köpeklerine *Kara Kadı* ve *Sarı Kadı* adlarını verir. Bunu duyan kadılar, *Pir Sultan*’ı Sivas’a getirtip sorguya çekerler. *Pir Sultan*: ‘Evet, benim köpeklerim sizden iyidir. Siz haram yersiniz, benim itlerim haram yemez.’ der. ‘Nerden biliyorsun?’ diye sorarlar. ‘İsterseniz deneyelim’ diye karşılık verir. Şehrin hacıları, hocaları toplanır. Gizlice bir kap haram, bir kap da helal yemek hazırlatırlar. Kadılar oturup haram yemeği yerler...Köpekler getirilir. Köpekler, yemekleri kokladıktan sonra haram yemeği bırakırlar, helal yemeği yerler...Hacılar, hocalar: ‘İyi köpek kötü kadıdan üstündür’ derler.”

kadı haram olan şeyi içen biri, *ibrik* onun mübaşiri, *saki* doğancı başı, *sagrak* doğan, *şarap içirme* ise doğanın uçurulmasıdır⁹.

Sekizinci bölüm “Mekrūhāt”a yani “şeriatin haram etmediği ancak yapılması zaruret olmadan caiz olmayan şeyler”e ayrılmıştır. Kısa tutulan bu bölümde madde başlarını “boza-ḥāne, boza, maşlık, afyūn, afyūnnāk, ḥabbet” kelimeleri oluşturmaktadır. “Herkesin aynı anda ve yüksek sesle konuştuğu yer” anlamındaki *avrat hamamı* mekruh sayılanların başında yer alan *bozahanen*in karşılığıdır. Yazarın kadınlara ilişkin diğer değerlendirmelerini hatırlayınca gidilmesini uygun görmediği bir yeri, buraya kadınların gitmediğini bildiği halde, kadınlarla ilişkili olan ve olumsuz anlam taşıyan bir deyimle tanımlamasına pek de şaşmamak gerekir. Bölümdeki keyif verici maddelerden oluşan madde başlarının tanımları yapılırken bu maddeler kullanıldığında bünyede yaptıkları etkilerden yararlanılmıştır. *Bozanın* mide bozduğu, *esranın* boğaz kuruttuğu, *afyonun* kaşıntı yaptığı, *afyon çekmiş kişinin* uyuz olduğu gibi. Bölümdeki son kelime ve buna verilen karşılıkla neyin kastedildiğine tam bir cevap bulunamamıştır.

“Menhiyyāt” başlıklı dokuzuncu bölüm *aşk* maddesiyle başlamaktadır. Yazarın nehyedildiğini belirttiği ilk kavram “müflislerin hastalığı” diye tanımladığı *aştır*. Yazar, dokuzuncu bölümde *aşk* kavramı ile ilgili üç unsura yani *âşık*, *maşuk* ve *rakibe* de madde başı olarak yer vermeyi ihmal etmez. Onun, *aşk* tanımında olmasa da bu üçlü hakkındaki düşüncelerinde klasik edebiyattaki bakış açısını benimsediği aynı maddelere verdiği “zalim, mazlum ve harf-i illet” karşılıklarından hareketle söylenebilir. *Âşıktan* sonra madde başı olarak *müşekkel* (kılığı kıyafeti yerinde, gösterişli), *metreş* (sakalsız), *sakîl* (kaba), *sakallı* kelimelerini sıralar. Bu dört madde başının âşıkla rakip arasında yer almaları önce anlamlı görünmez. Ancak bunlar, bağlam içinde yani âşıkla ilişkilendirilerek değerlendirildikleri takdirde düzenlemenin bilinçli bir biçimde yapıldığı, sıralamanın kendi içinde tutarlı olduğu ve anlamlı bir bütün oluşturduğu gö-

⁹“*Av halkını* oluşturan avcılardan *doğanlar* boz renkli doğan, *şahinciler* ak renkli doğan, *çakırcılar* akbaba ve *atmacacılar* da atmaca eğitip uçurmaktadır. *Av halkının* başlıca görevi çakır-toğan, şahin ve atmaca besleyip eğiterek av için hazır bulundurmaktır[r]. Padişah ava gittiği yakınında ancak *av ağaları* bulunur...Padişah kuş uçurmaya meraklı ise hangi cins kuş isterse o kuşun *av ağası* kuşu kolundan alıp padişaha verir...” (Güven vd. 1999).

rılmaktadır. Bölümün kendi içinde bir dizge oluşturan ikinci parçası *sâhibü'l-hayr* maddesiyle başlar. Hayır sahibi olmanın niçin men edilenler arasına dâhil edildiği buna verilen “gidi” (muhabbet tellalı, pezevenk) karşılığında anlaşılmaktadır. Daha sonra *sâhibü'l-hayr*ın sıfatları madde başı olarak sıralanmıştır. Oğlu kızı çok olana yani pazarlayacağı kız ve oğlanın çok olduğu kişiye hayır ve bereket sahibi derler tanımından sonraki iki madde de bunların niteliklerinden oluşmaktadır. Cinsel anlamlı kelimelerin çok kullanıldığı bu bölümdeki kimi kelimeler ve bunlara verilen karşılıklarla yazarın ne kastettiğini, ayrıca sıralanan kelimelerin bir kısmının niçin menhiyyâtta sayıldığını anlamak ise bugünkü bilgilerimizle ne yazık ki mümkün olamamıştır.

Yukarıda ana çizgileriyle muhtevasını vermeye çalıştığımız sözlük bazı maddeleri nedeniyle mizahî nitelikli bir metindir. Kortantamer’in de belirttiği gibi Türk edebiyatının Batılılaşma etkisinden önce ortaya çıkan bütün yazılı mizah ürünleri İslam kültür dünyası içinde oluşmuştur ve bu noktada Osmanlı dönemi entelektüelinin İslam kültürü etkisinde ahlakî ve meşru bir çerçeve çizerek insan onurunu aşağılayıcı mizahı reddetmek suretiyle meydana getirdiği bir ideal modelin varlığından da söz edilebilir. Ancak bu çerçevenin dışına çıkan çok sayıda eserin bulunduğu, Türk mizahının dinî, ahlakî, terbiyevî belirlemelere fazla aldırmadan gelişimini sürdürerek şiirden nesire farklı türlerle karşımıza çıktığı, hezel ve hicvin yanında tariz, şathiyat, latife, mutayebe, şaka, nükte, suhriyye, fıkra, hikâye başlıkları altında ortaya çıkan bütün mizah örnekleri incelendiğinde açıkça görülmektedir (2007: 51, 60-61). *Lugat-i Mizah* için de tamamen olmasa bile zaman zaman Kortantamer’in deyimiyle “çerçeve dışına” çıkan bir metin olduğu yorumu yapılabilir. Hatta yazarın kimi maddelerde mizah yoluyla toplumsal eleştiri yaptığı da söylenebilir. Ancak metindeki eleştirinin kaba hiciv niteliği taşıyan ifadelerle yapıldığı iddia edilemez. Yazar, mizahı ve yergiyi genellikle klasik edebiyatta da örneği sıkça görülen kelimelerin mecaz anlamlarından yararlanma tekniğine başvurarak yapar. Dolayısıyla madde başı kelimelerin ve bunlara verilen karşılıkların bir kısmının özellikle mizaha ve hicve yönelik olarak hangi anlamıyla kullanıldığının kavranabilmesi eserin yazıldığı dönemde ve kimi zaman da yazarın zihninde bunların oluşturduğu çağrışım alanının bilinmesiyle mümkün görünmektedir. Bu noktada sözlüğün bütününde değilse bile birçok maddesinde yazarın yaratıcı bir biçimde mi-

zahî karşılıklar bulduğuna da işaret etmek gerekir. Hatta Kut’a göre bu sözlük “...son derece ince bir nükte anlayışı olan bir kişi tarafından düzenlenmiştir. [Onda] bugün bile insanı hem güldüren hem düşündüren tezatlarla karşılaşırız. [Yazar] doğrudan doğruya söylendiğinde hakaret addedilecek, en azından kimilerini incitecek sözleri büyük bir zerafetle ve zekâ oyunları ile söyleyerek sözlerin ağırlığını kakkahaya dönüştürmektedir” (2005: 251-252).

Başlıklarında konu sınırlaması yapılmış ve dar bir çerçeveye sıkıştırılmış gibi görünse de her bölümünün içinde toplumsal yaşamın birçok alanıyla ilgili şaşırtıcı zenginlikte malzeme içeren *Lugat-i Mizah*’ın sözlükten ziyade, Yıldırım’ın Âli Bey’in *Lehçetü’l-Hakâyık*’ı için belirttiği gibi, “sözlük biçimini taklit eden bir metin olduğu söylenebilir.” Nitekim George A. Test, Ambrose Bierce’in *Şeytanın Sözlüğü* isimli eseri için “bozulmuş üsluplar [styles] ve içeriğin [content] yergisel taklidi; kötüye kullanılmış biçimler ve uygunsuz öğelerden oluşur” değerlendirmesini yapar ve yergicinin bu esnada sadece yergi amacıyla, herhangi bir üslubu veya biçimi gözden düşürmeye kalkışmadan, yaygın olarak kullanılan bir türü ya da bir biçimi kasten bozma tekniğini kullandığını işaret eder (Yıldırım 2007: 23-24). Benzeri biçimde *Lugat-i Mizah*’ın yazarı da sözlük türünü kullanır, yani okur geleneksel olarak bu türde yazılmış bir metinden beklediklerini bulamadığı bir metinle karşı karşıya kalır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi yazar, kimi zaman tek kimi zaman birden çok kelimenin çeşitli şekillerde bir araya getirilmesi ile oluşturduğu madde başlarına beklenen şekilde tanım yapmak yerine kendi bulduğu ve okuru şaşırtan karşılıklar verir. Umulanın tersi tanımlarla karşılaşmak gibi bir sonuç yani “uyuşmazlık”¹⁰ mizahi unsuru oluşturur. Dolayısıyla bu karşılıklardan hatta madde başlarından bir kısmı ile yergi ve beraberinde mizah ortaya çıkar. Yazarın bunları yaparken de farklı anlatım yollarına başvurduğu görülür.

¹⁰Özünü, gülmece öğeleri üzerinde başlıca dört kuram olduğundan söz etmektedir. Bunlardan biri de “uyuşmazlık kuramı”dır. Bu kurama göre herhangi bir gülmece metnindeki olayların akışına ve sonuçlanmasına ilişkin olarak okurun ya da dinleyenin bir beklentisi vardır. Bunların beklentilerle uyuşmaması gibi bir sonuç da insanların gülmesine neden olur (1999: 21). *Lugat-i Mizah*’taki “uyuşmazlık” ise bir sözlükten beklenenlerin karşılanmamasından ve madde başlarında umulanın dışında karşılıkların bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Lugat-i Mizah'ta en fazla başvurulan anlatım yolu benzetmedir. Daha ilk bölümden başlamak üzere birçok maddenin karşılığı benzetme yoluyla verilir. Mesela ikinci bölümün ilk maddesi olan “el-kazancılar bāzārı”na verilen “kavara yeri” karşılığı da hem çift anlamlılıktan hem benzetmeden yararlanılarak oluşturulması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Yazarın madde başını “kazan yapan ve satanların bulunduğu yer” şeklinde tanımlamak yerine, günümüz Türkçesinde “gürültü, patırtı yeri” ve “yellenme yeri” olmak üzere iki şekilde anlamlandırılabilen bir açıklamayı tercih ettiği görülür. Bu öznel tanımdan hareketle yazarın, hem gürültüden duyduğu rahatsızlığı işaret etmek amacıyla olduğunu hem de esprili bir anlatım oluşturmak için benzetme yoluyla “kavara yeri”ne “yellenme yeri” anlamını yüklediğini söyleyebiliriz.

Benzer şekilde üçüncü bölümdeki “es-sūhte”¹¹ maddesinin karşılığına “tetimme medresesi öğrencisi” yerine “kuzgun”un karşılık olarak verilmesi de şaşırtıcıdır. “Leş yiyici, hırsız”¹² olarak bilinen bu siyah renkli kuş, medrese öğrencisini tanımlamak için muhtemelen yergi amacıyla kullanılmış, benzetme yönü de kuşun sözü edilen olumsuz özelliklerinden kaynaklanmıştır. Yine “es-sūhte” ile ilişkilendirilerek okunması gereken “el-kuzgun yuvası tahfifeleri”¹³ maddesi de aynı yolla oluşturulmuştur. Ancak yazarın kuzgun yuvası ile medrese öğrencisinin sarı

¹¹1550’lerden sonra vergilerin artması ve yoksulluklar neticesi ekonomik durumu bozularak toprağını terk eden gruplardan biri de *çift-bozan* (levendât) tâifesidir. Bu dönemde toprağa bağlı çiftçi-köylü zümresi de baskı ve yüklerden kurtulmanın yolunu çiftini-çubuğunu bırakarak köyünü terk etmekte bulmuş, *çift-bozan* (levendât) adı altında etrafa yayılarak Anadolu’nun çeşitli yerlerinde *harâmîliğe* başlamışlardır. 1559’da Bâyezid hadisesinin doğurduğu siyasî kargaşadan faydalanan bu gruplara *suhteler* de katılmışlardır (Unan 1990). Belki de yazar, kuzgunun leş yiyicilik ve hırsızlık özelliklerinden yola çıkarak bir benzetme yaparken suhtelere ilişkin bu olumsuz özelliği hatırlatmak istemiştir.

¹²Akalın, kuzguna ayırdığı kısımda bu kuşun renginin parlak kara olduğuna, bizde leş kuşu sayıldığına, bir kurban ya da leş görünce üzerinde bir süre dolaşa dolaşa uçtuğuna değinir. Ancak kuzgunun Türk folklorundaki yeri hakkında başka bir bilgi vermez (1993: 109).

¹³Kuzgun yuvasının özel bir niteliği olduğuna dair kaynaklarda bir bilgi tespit edemedik. Bulabildiğimiz tek bilgi kuzgun yuvasının ağacın yükseklerine yerleştirilen dallardan oluştuğu, ince dal ve otlarla takviye edilerek çamur ile sağlamlaştırıldığıdır (www.evrenselislam.com/showthread.php?t=5297).

arasında benzetme yapma sebebi ve benzetme yönü bizim için açık değildir.

“Mücerrebât” başlıklı kısımda yer alan “kelb” maddesinin karşılığı olan “kapucu” da benzetme yoluyla verilir. Burada benzetme yönünü “kapıda beklemek”ten ziyade kapısını beklediği yere gelenlere “hırlayarak” yani “azarlayarak, kızarak davranmak” oluşturur. “Mu‘allim” ise “kapucubaşı” dolayısıyla köpeğin âmiridir.

Aynı bölümdeki “tavâşi”ye benzetme yoluyla verilen “deve kuşu” karşılığında benzetme yönü, muhtemelen bu kuşun “kısa ve uçmaya elverişli olmayan kanatları, uzun bacakları” ile oluşturduğu çirkin görüntüden kaynaklanmıştır. Ayrıca yazar benzetmeyi yaparken deve kuşunun sıcak ülkelerde yaşayan bir kuş olmasıyla *tavaş*lerin genellikle *Afrika*’dan getirilmeleri özelliği arasında da bağ kurmak istemiş olmalıdır¹⁴. Gürdaş’ın (2006) da belirttiği gibi zenci harem ağalarının “altın yol” adı verilen, selamlık kısmını hareme bağlayan koridorda kadınların koruması olarak hizmet verdikleri düşünülürse yazarın, bu maddeyle bağlantılı olan “a‘râf” maddesine “günahla sevabı denk olanların kalacakları cennetle cehennem arasındaki yer” tanımını yapmak yerine “anı yeri” karşılığını vermesi yaptığı benzetmeyi daha da ilginç bir şekle dönüştürmektedir.

Karşılığı benzetme yoluyla verilen maddeler arasında dikkat çekici örneklerden biri de “şûrbâ” kelimesine “sebze, et ya da tahılla hazırlanan genellikle sıcak yenen sulu yemek” yerine bununla bir bağlantısı olduğu düşünülmeyen “hızlı giden, çabuk koşan boz at” anlamındaki “boz yüğrük”ün karşılık olarak verilmesidir. Çorbayı hızlı giden bir at olarak gören yazarın, “kaşık”ı da çorba denen boz atın gitmesini sağlayan bir nesneye yani “kamçı”ya benzetmesi şaşırtıcıysa da galiba bağlam düşünülmünce kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca metinde benzetme yoluyla oluşturulmuş maddeler arasında “el-filori: kuvvetü’l-kalb, el-halâ: fikr yeri, en-nifâk: dânişmend eglencesi, es-süpürge: etekleri, el-‘ases: seg, el-kedi: şıcanotı, eş-şıcan: kilârcı, el-‘ankebût: cân-bâz, et-‘talâk: hıfzü’l-‘illet, et-‘tavk-ı la‘net: evlenmek, el-‘karı: şeytân, el-yenge: püzevenk, eş-şagdıç:

¹⁴Buradaki benzetme akla “başkalarını kandırdığını sanan ama yalnız kendisini kandırmaktan öteye gidemeyen” manasında da kullanılan “deve kuşu gibi başını yere gömmek” deyimini de getiriyor. Çünkü “tavâşi” denen görevliler, hadım edilmiş olsalar da neticede erkekler ve bunların kadınlar arasında bulunmaları da bir yerde deve kuşu gibi başını yere gömmekten başka bir şey değildir.

bekçi, ve'l-mu'allim: yavrulu tavuk, el-münker ve'n-nekîr: degenekli 'ases oğlanı" da sayılabilir.

Yazarın kimi madde başlarına verdiği karşılıklarda tezattan yararlanıldığı görülür. Bu yolla oluşturulmuş maddeler arasında "ed-deñiz: cehen-nem, ed-dârü's-sifâ: dârü'l-fenâ, el-leyliyye: dül-bendleri, el-kâdî: rişvet-ğâr, er-rişvet: iş bitüren, el-muhtesib: bâzâr harâmîsi, el-çavuş: huzûr uçuran, ez-zubun: göt gösteren, el-'âkil: mecnûn", el-mecnûn: 'âkil, ed-dülger: ev yıkan, ve't-tabîb: 'azrâ'il ırğadları, el-bahâlî: deniz şuyı ..." sayılabilir.

Metinde yazarın, benzetme ve tezat ilişkisinin dışında tamamen kendi yorumuna bağlı olarak verdiği karşılıklardan oluşan çok sayıda madde-nin de bulunduğunu eklemek gerekir. Mesela "el-'ulûfe: nizâ' lafzı, en-nâ-ma'kül: fıkrleri, el-çarış muruş: haberleri, el-avurd savurd: sözleri, el-muhyi'd-dîn el-muşliḥü'd-dîn: adları, el-oğlan sevmek: şan'atleri, er-rişvet: iş bitüren, eş-şatranc: meşgaletü'l-batṭālîn, el-'avret: zahmet, umûr-ı gayr-ı mütenâhiyye: 'avretin matlûbı, el-begenmemek: huyı, el-muḥîṭ: evi, el-börek: etmek ile şoğan, el-ucuz: gelibolı reçeli, et-tecâhül: şan'atı, el-bön: ol ki vërdükden sonra akça isteye" vb. madde başları ve karşılıkları bu gruba dahil edilebilir.

Sözlük oluşturulurken kullanılan yöntemlerden biri de madde başının ya da karşılığının baştakine ilişkin özelliklerin art arda getirilmesiyle oluşturulmasıdır. Mesela "sūḥte: kuzgun" maddesinden sonra gelen "...en-nâ-merbût: cüz'leri, en-nâ-ma'kül: fıkrleri, el-çarış muruş: haberleri, el-avurd savurd: sözleri, el-muhyi'd-dîn el-muşliḥü'd-dîn: adları, el-mütâla'a: siyerleri, el-oğlan sevmek: şan'atleri..."; "et-tuman ol ki dānişmendde olmaz"ı takip eden "...el-çıplaḥ: taşakları, el-ḥayâ ve't-temîz ol ki dānişmendde olmaya, iki dilli içi kovuk uzun arık başı yarıḡ göti delik: qalemleri, el-ğalîz: mürekkepleri, el-laḡv: lîkaları, ez-zarf: divitleri, en-nâ-temām: kitâbları..." ya da "el-münker ve'n-nekîr: degenekli 'ases oğlanı"ndan sonra gelen "n'eylersin: su'alleri, akça vërmek: cevâbları" maddelerinde olduğu gibi. Bir kısmında sıralamanın bütünden parçaya doğru yapıldığını söylemenin de mümkün görüldüğü bu kısımlarda, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, maddeleri birbiriyle ilişkilendirmeden tam olarak anlamlandırmak çoğu kez mümkün değildir.

İşaret ettiğimiz bu ve benzeri özellikleriyle *Lugat-i Mizah*, sözlük türünün yapısının bozulduğu, bir sözlüğün sadece kimi biçimsel özelliklerle-

rinin taklit edildiği, mizahî unsurun da sözcüklere verilen beklenmedik karşılıklar aracılığıyla sağlandığı bir metindir. Metinde kelimeler, belirli konu başlıkları altında toplanmış ve her bölümde kendi içinde çeşitli bağlantılar kurularak sıralanmıştır. Dolayısıyla bu eser, sadece kelime ya da kelime gruplarına karşılık verme amacı bakımından sözlük türüne dahil edilmelidir. Metnin en dikkat çekici yanını ise madde başlarına verilen beklenmedik ve şaşırtıcı karşılıklar oluşturmaktadır. Bunu sağlamak için de özellikle benzetme ilişkisinden çokça yararlanıldığını, çoğu kez yazarın kendi gözlemlerinin ve eleştirel yaklaşımlarının karşılıklara taşındığını, böylece metne mizahî unsurlar katıldığını söylemek mümkündür. Sınırlı sayıda kelime içermesine rağmen dış mekândan iç mekâna, yiyeceklerden giyeceklerle, böceklerden hayvanlara, devlet görevlilerinden muhabbet tellallarına, çekişmeden aşka, paradan parasızlığa varınca ya kadar insana ve hayata ait her şeyin metne taşındığı, eleştirinin ve mizahın da bunlar aracılığıyla yapıldığı görülmektedir. Taşıdığı özellikler nedeniyle metnin, okurun sözlük türüne ilişkin beklentilerini karşılamaktan uzak olduğu açıktır. İsmi ve kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen bu küçük sözlük, kelimelere karşılık verme özellikleri bakımından Âli'nin *Lehçetü'l-Hakâyık*'ının öncüsü olarak kabul edilmelidir.

II. METİN¹⁵

[401/1] vâkı'ât

[2] e[d-dün]yâ: kârbân-serây * el-eḳālīm: ḥücerât * el-kârbân: maḥlûḳât * el-memleket-i rûm: tekyegâh * el-istanbul: şâh-nişîn * es-serây-ı sultân: cennet-mişâl * [3] ed-deñiz: cehennem * el-üsküdâr: a'raf * el-gemi: şırâṭ köprüsi * el-pereme: kırlangıç yuvası * el-iskele: ḥaşr neşr yeri * el-emîn: münker ve nekîr * el-ḳapan: mîzân * [4] eş-şorıcı: 'azrâ'il * eṭ-topçı: isrâfil * ed-dilekçi: şefâ'atçı * ez-zindân: ṭamu * ez-zindancı: zebânî *

¹⁵Metinde maddelerin bitim yeri satır üzerine konan nokta ile belirlenmişti. Biz de maddelerin bitim yerini metne uygun olması düşüncesiyle * işareti ile belirledik.

Tahkikāt

el-^ckazancılar bāzārı: kavara yeri * [5] et-tahte'l-^ckal^c: levendler selāmlığı * el-bezzāzistān¹⁶: hayāl feneri * el-^chammām: güreşçiler tekyesi * el-pehlevān: dellāk * el-^chammāmcı: akça döşüren * el-akça: cān kırtaran * [6] el-filori: kuvvetü'l-^ckalb *

Ta'rifāt

el-^cimāret: çift bozan¹⁷ yeri * ed-dārü's-şifā: dārü'l-fenā * el-medrese: dārü'n-nifāk * et-tetimme: ^cacemī¹⁸ h^cāceler odaları * [7] el-^chalā: fikr yeri * ed-ders-^chāne: lāf-^chāne * el-no^cttacı: müderris cāsūsı * el-müderris: lāfçı * el-mütevellī: muhtācün ileyh * el-vekīl-^charc: müşārün ileyh * en-na^cķib: veliyyü'n-ni^c me * [8] el-^culūfe: nizā^c lafzı * en-nifāk: dānişmend eglencesi * el-^chod-pesend: köle dānişmendi * es-sūhte: kuzgun * el-kuzgun yuvası: ta^chfifeleri * el-leyliyye: dül-bendleri * [9] el-yaşşı: mücevvezeleri * el-başı (?): ^cara^ckiyyeleri * el-uzun: ye^cñleri * es-süpürge: etekleri * el-yarasa (?): haşirleri * el-burunsuz: ibri^cķleri * en-nā-merbūt: cüz'leri * [10] en-nā-ma^c ^ckül: fikrleri * el-^ckarış muruş: haberleri * el-avurd savurd: sözleri * el-mu^chyi'd-dīn el-muşli^chü'd-dīn: adları * el-mütālā^c: siyerleri * [11] el-oğlan sevmek: şan^c atleri * et-tuman: ol ki dānişmendde olmaz * el-^cçıplak: taşakları * el-mestūr: alınları * el-müsāfir: cer ser-māyesi * [12] el-^chayā ve't-temīz: ol ki dānişmendde olmaya * el-^chayā'u menī^c ü'r-rızk: cer fetvāsı * er-ruk^c: cer havālesi * el-kesmez: kalem-tırāşları * iki dilli içi kovuk uzun [13] arık başı yarı^c göti delik: kalemli * el-^cgalīz: mürekkepleri * el-la^cgv: līķaları¹⁹ * e^cz-^czarf: divitleri * en-nā-temām: kitābları * el-vā^c iz: şūfīler düşmeni * [14]

Mücerrebāt

el-manşib: cān * el-manşub: cānlı * el-^ckāzī-^casker: cān alıcı * el-ma^c zül: meyyit-i müte^charrik * el-mülāzım: cān çekişici * el-^ckāđi: rişvet-^ch^cār * [15] er-rişvet: iş bitüren * el-mı^cknā^cīs: kāđi nişanı * el-mu^chızır: söz

¹⁶bezzāzistān: bezzāstān

¹⁷çift-bozan için bk. dipnot 12.

^{18c}acemī: acemī

¹⁹līķaları: līķaları

kesen * el-‘ases: seg * es-subaşı: uluları * el-muhtesib: bāzār haramisi * [16] el-çavuş: huzūr uçuran * es-sipāhī: korkak * el-içoğlanı: melā’iketü’l-muqarrebīn * es-sakallusı: ol ki dergāhdan sürilen * el-kelb: kapıcı [17] el-mu‘allim: kapıcıbaşı * el-ağa: şürbacı * el-kethudā: mānī‘ü’l-hayr * eṭ-ṭavāşī: deve kuşu * el-a‘rāf: anıñ yeri * eş-şatranc: meşgaletü’l-baṭṭālīn * [402 /1] el-yüzük: el degirmeni * ez-zih-gir: yukarı taşı * el-müştehī: zinetli mahbûb * ez-zubun: göt gösteren * eş-şolak: gurgdur * el-yeniçeri: sığircık * [2] el-yeniçeri ağası: sığircık şuyı getüren * eş-sığircık şuyı²⁰: ‘ulûfeleri * el-kendü gelen: lakabları * el-‘azab: haşerātü’l-arz * el-çakır: bıçak kuyruklu * el-harbe: burunları * el-kalkān: kanatları * [3] el-kedi: şıcanotı * eş-şıcan: kilārcı * el-‘ankebût: cān-bāz²¹ * es-sineç: ‘ārsız * el-kehle: kehil * el-pire: çāpük * el-keyk ve’l-peyk: elfāz-ı müterādif * [4] el-mücerred: diri * el-evli: öli * şāhib-i devlet: oldur ki ‘avreti öle * āḥiret hātūnı: oldur ki āḥirete gide * el-‘avret: zahmet * eṭ-ṭalāk: hıfzü’l-‘illet * [5] el-ḥışım: ḥaşm * el-bıkr: aşluhū bi’l-fārsī bī-kīr * el-kız: bir eriñ emāneti * el-kābin: bukağı * el-

²⁰Bursa Osmanlı başkenti iken bir çekirge afeti olur. Her tarafı çekirgeler kaplar, mahsulleri ve çiçekleri harap eder. Çare bulunamaz. Haber, Çamlıdere’de yaşayan *Ali Semerkandî*’ye ulaşır. O da dağdan asasıyla çıkardığı sudan Bursa’ya gönderir ve bu suyu, zarar veren haşerelerin bulunduğu bölgeye dökmelerini tembih eder. Çok kısa bir zaman içinde çekirgeler kaybolur. Bir rivayete göre bu su, bir kap içinde yüksek bir yere asılmış, Allah’ın izni ile suyun götürüldüğü yerde sığircık kuşları toplanıp bir anda çekirge sürülerini mahvetmişlerdir. *Ali Semerkandî* Bursa’ya geldiğinde, sultan ona çok izzet ve ikramlarda bulunur. *Çekirge suyu* ismi ile de meşhûr olan sudan zaman zaman alınarak, çekirgelerin zarar yaptığı bölgelere götürülmüştür. Söz konusu su, hâlen Çamlıdere’nin kuzeyinde, Gerede’nin doğusunda, Eskipazar’ın güneyinde bulunmaktadır. Çamlıdere’de Ali Semerkandî’nin Külliât’ında bulunan fermanın bir maddesi şöyledir: Çekirgeleri yok eden *sığircık suyu*, *Şeyh Ali Semerkandî* ve onun manevî evlatlarına aittir (www.biriz.biz/evliyalari/ea0303.htm). Bir başka rivayette ise İsfahan ile Şiraz arasında *sığircık suyu* ismiyle meşhur bir su bulunduğundan söz edilir. Anlatılanlara göre mahsulleri yiyen çekirgelerin saldırısına uğrayan bir yere, bir kimse bu sudan bir damacana doldurup arkasına bakmadan ve yere koymadan getirirse, suya çok sayıda sığircık gelip çekirgeleri öldürür (Erzurumlu İbrahim Hakkı 1310: 235).

²¹cān-bāz: can-bāz

bağışlamak: anahtarı * el-cehiz²²: ağ * el-av eş-şikār: güyegi * [6] umūr-ı ğayr-ı mütenāhiyye: ‘avretin maṭlūbı * el-begenmemek: huyı * el-muḥīṭ: evi * teklīf-i mā-lā-yuṭāk: düğüne okumak * eṭ-ṭavḳ-ı la‘net: evlenmek * [7] el-ḳarı: şeyṭān * el-yenge: püzevenk * eş-şağdıç: bekçi *

Meşhūrāt

el-‘ākıl: mecnūn * el-mecnūn: ‘ākıl * el-‘arab: seyyidī * el-‘acem: bā-bā * [8] diğēr el-‘acem: feze şıçdı * er-rūmī: türk * el-hind: micmere-gerdān * el-ḥāc: yalancı * el- yalancı: yılandı * ed-derzī: uğrı * el-müneccim: felek-zede * [9] el-fālcı: mişluhu * eş-şā‘ir: arık * el-‘alem-dār: ḥammāletü’l-ḥaṭab * es-saḳḳā: aḳsaḳ * ed-dülger: ev yıkan * el-maḥalle baḳḳālī: boğaz kesen * [10] el-ḥurde-furūş: dört gözli * el-aşçı: çirkin * ve’l-başçı: ḳarındaşlar * ve’l-işkenbeci: murdār * el-ḳazancı ve’d-demürçi: şağır * eş-şağır: şığır * [11] el-ḳaşşāb: cellād * el-çingāne: cihān yüzi ḳarası * el-boyacı ve’l-ḳazancı ve’l-ḳalaycı: ḥışım ḳavm²³ * ve’ṭ-ṭabīb: ‘azrā’ıl ırğadları * eṭ-ṭoğancı: yel ḳovan * [12] ve’l-mu‘allim: yavırlı ṭavuk *

Me’kūlāt

el-cū‘ - ramazān günü * el-imtilā’: ramazān gecesı * ferec ba‘de’ş-şidde: ramazān bayramı * el-baḳlava: ramazān teberrüki ve bereketi * [13] el-ḥardalcı²⁴: ramazān çavuşı * el-ḥardāl²⁵: ol ki yedüğüni burnundan getüre * es-sirke: ol ki yedüğüni vaḳt gözün yumdura ağızı açıra * eṭ-ṭurp: mi‘de çavuşı * [14] el-pastırma: şaḳız * eş-şaḳız²⁶: avurd ağırdan * el-yufḳa: loḳma dest-māli * el-köfter: pālūde pastırması * el-pālūde: cebbār ulağı * eş-şūrbā: boz yüğrük * [15] el-ḳaşıḳ: ḳamçı * el-börek: etmek ile şoğan * ḳıymaluca²⁷ börek: ḳayd-ı ihtirāzī * el-acı: kefe

²²cehiz: cehiz

²³ḳavm: ḳāvim

²⁴ḥardalcı: ḥardālcı

²⁵ḥardal: ḥardāl

²⁶eş-şaḳız: es-saḳız

²⁷Ulaşabildiğimiz sözlüklerde “ḳıymaluca” kelimesi geçmemektedir. Argunşah ve Çakır’ın (2005: 224, 276) yayımladığı 15. yüzyıla ait yemek kitabında bir tatlı çeşidinin ismi olarak “rutab-ı mu’assel” karşılığında “balluca hurmâ” geçmekte ve bu tatlının, hurma, badem, bal, gül suyu, safran, misk, kâfur, sümbül, şeker

yağı * eṭ-ṭatlu: ılık sirke * el-muşmula: ayva çürüğü * [16] el-üvez: muşmula karındaşı * el-incir: balluca²⁸ haşhaş * tesbîhü'l-eklîn: dizilmiş incir * tütünsüz helvâ: kavun * el-ucuz: gelibolu reçeli * [17] el-bahâlî: deniz şuyı * es-sarımsak: şoyulmuş kestane *

Meşrûbât

el-mey-ḥâne: beytü'l-ḥarâm * es-süci: âdem kudurdan * el-fuçî: yatağın ayıran * [18] el-minder: küçüğü * el-yataḳ (el-yatuḳ): şaru ḳādî * el-ibrîḳ: muḫzırı * es-sağraḳ: toğan²⁹ * es-sākî: toğancı başı * el-içürmek: uçurması * [403/1] ed-dolu: zehr * el-çepel (?): tolu kışduran * es-ser-ḥoşluḳ: marazü'l-mevt * el-mest: meyyit * el-vaḳf: ḳaftanı * el-faḳîr: gulâm-pâre * [2]

Mekrûhât

el-boza-ḥâne: 'avretler ḥammâmı * el-boza: mi' de bozan * el-maşlık: boğaz kurudan * el-afyûn: gıcık * el-afyûnnâk: uyuz * [3] ... * el-ḥabbet³⁰: bâzâra giden *

unu ile yapıldığı belirtilmektedir. Buradan hareketle “kıymaluca” kelimesine öncelikle “içinde kıyma olan” anlamı verilebilir. Yazarın, “kıymaluca börek” maddesine “ḳayd-ı iḥtirâzî” (çekince, çekinerek) karşılığını vermesi de kıymalı börek yemeyi sağlık için zararlı saydığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak metnin mizahi niteliği göz önüne alınınca yazarın bu kelimeyi “kıyması az olan” anlamında kullanmış olabileceği de düşünülebilir. Bu nedenle sözlük-dizinde kelimelerin karşılığı olarak her iki anlam da yazılmıştır.

²⁸Sözlük-Dizinde “balluca” kelimesinin anlamı da dipnot 28’de sözü edilen yemek kitabında geçen “balluca hurmâ” hakkındaki bilgiden hareketle “ballı, içine bal katılmış” şeklinde verilmiştir.

²⁹“Sağraḳ” kelimesinin ikinci hecesi olan “rak”ta “elif”ten önce muhtemelen yanlışlıkla “he” yazılmıştır. İlk hecenin sonundaki ünsüzün ise “ğ” mı “f” mi olduğu nüshadan anlaşılamamaktadır. Dolayısıyla madde başı ve karşılığı “es-sufre: aḳ toğan” şeklinde okunabilirse de diğer maddelerle bu kısım arasındaki anlam bağlantısı göz önüne alınarak yukarıdaki şekilde okunması tercih edilmiştir.

³⁰Ulaşılabildiğimiz sözlüklerde “uyuşturucu madde” ile ilgili anlamı olan böyle bir kelime belirlenememiştir. Ancak “ḥabb”ın “afyon hâpı” anlamına da geldiği (bk. Onay 1983: 184) göz önüne alınırsa “ḥabbet”in de böyle bir anlam taşıyabileceği düşünülebilir.

Menhiyyât

el-‘aşk: marazü’l-müflisîn * el-ma‘şûk: zâlim * el-‘âşık: mazlûm * el-müşekkel: kaftânı güzel * [4] el-metreş: mülâ’im * eş-şakîl: sakallu * es-sakallu: cevân-merg * er-raķīb: harf-i ‘illet * şāhibü’l-ḥayr: gidi * et-tecāhül: şan‘atı * el-görmez: gözleri * [5] el-işitmez: kulaqları * şāhibü’l-ḥayrāt ve’l berekāt: oldur ki oğlu kıızı çok ola * es-s...kılmış: ol ki akça almayınca vèrmeye * el-bön: ol ki vèrdükden sonra akça isteye * [6] ed-değişik: sâ‘at şîşesi * en-nāşî: engel * el-engel: tenbel * et-tenbel: depilicek (?) * el-mevt: şöhet bozan * el-münker ve’n-nekîr: degenekli ‘ases oğlanı * [7] n’eylersin: su’âlleri * akça vèrmek: cevābları * el-maḥmaşa: inzāl vakti * el-istiğfār: dāfi‘ü’l-kürüb * et-tevbe: şābünü’z-zünüb * estagfîru’llāh ‘an-cemî‘i’l-menāhî ve etûbu ileyh

III. SÖZLÜK-DİZİN

Kelimeler sıralanırken, metinde, başlarında yazılı olan harf-i tarifler karışıklık olmaması düşüncesiyle kaldırılmış ve şu kısaltmalar kullanılmıştır: (A.) Arapça, (E.) Ermenice, (F.) Farsça, (İ.) İtalyanca, (Ö.) özel isim, (S.) Sogdça, (T.)Türkçe, (Y.) Yunanca.

a

acı (T.) tadı ağızda yakıcı etki bırakan 402-15

‘**acem** (A.) İranlı 402-7, 402-8

‘**acemî** (A.) mesleğinde toy ve yeni olan

‘a. h̄âceler odaları 401-6

açır- (T.) açılmasını sağlamak a.-a 402-13

ad (T.) ad, isim a.-ları 401-10

âdem (A.) adam, kişi â. kudurdan 402-17

afyûn (A.) haşhaş bitkisi meyvelerinden elde edilen uyuşturucu madde, afyon 403-2

afyûnnâk (F.) afyon çekmiş 403-2

ağ (T.) avlanmak için kullanılan iplik, sicim, tel gibi ince şeylerden yapılan kafes biçimindeki örgü 402-5

ağa (T.) Osmanlı askerî ve idarî teşkilatında bazı mevki ve rütbe sahiplerine verilen ünvan 401-17
yenîçeri a.-sı 402-2

ağ[ı]z (T.) ağız a.-ı 402-13

ağrı- [d] (T.) ağrmasına sebep olmak a.-an 402-14

âhiret (A.) öbür dünya, öteki dünya â. hâtunı “genellikle yaşlı, elini eteğini, güçsüzlük, zayıflık sebebiyle dünyadan

çekmiş, Mevlasına kavuşmanın hazırlığı içinde olan, inanmış, müsterih, huzur sahibi kadın” 402-4

â.-e git- “ölmek” 402-4

ağça (T.) gümüş para 401-5, 403-5, 403-5, 403-7, 401-5

‘**âkil** (A.) akıllı kimse 402-7, 402-7

ağsak (T.) aksayan, hafifçe topallayan 402-9

‘**alem-dâr** (A.+F.) bayrak taşıyan 402-9

alıcı (T.) bırakmayan, kaçırmayan cân a. (bk. cân) 401-14

alın (T.) yüzün kaşla saç arasında kalan kısmı a.-ları 401-11

alma- (T.) elde etmemek a.-yınca 403-5

anahtar (Y.) bir kilidi açıp kapamak için kullanılan araç, açkı a.-ı 402-5

‘**ankebût** (A.) örümcek 402-3

anı (T.) onun 401-17

‘**arab** (A.) Arap kavminden olan kimse 402-7

a‘râf (A.) günahla sevabı denk olanların kalacakları cennetle cehennem arasındaki yer 401-3, 401-17

‘**arâkiyye** (A.) dervişlerin giydiği beyaz ve dövme yünden yapılmış bir çeşit ince külâh, sikke kadar uzun

olmıyan bu başlığı üstü yukarıya doğru sivrice, dar ve iki yandan yassıdır (üstte, önden arkaya doğru ve yüksek bir çizgi teşkil edecek tarzda yapılmış olanlarına “elif arakiyye” denir); kavuğun ya da fesin altına ter emmek üzere giyilen takke

‘a.-leri 401-9

arık (T.) ince, zayıf, cılız 402-9
uzun a. 401-13

‘**ārsız** (A.+T.) utanması sıkılması olmayan, yüzüstü 402-3

arż (A.) dünya; toprak
haşerātü’l-a. 402-2

‘**ases** (A.) gece bekçisi 401-15
degenekli ‘a. oğlanı (bk. degenekli) 403-6

aşluhū (A.) onun aslı 402-5

‘**āşık** (A.) âşık 403-3

‘**aşk** (A.) aşk 403-3

aşçı (T.) yemek pişirmekle görevli kimse 402-10

av (T.) avlanan hayvan 402-5

‘**avret** (A.) eş, zevce; kadın 402-4

‘a.-i 402-4

‘a.-ler hāmmāmı 403-2

‘a.-iñ 402-6

avurd (T.) yanak ile alt çene arasındaki boşluk; söz, laf 402-14

a. savurd “şarlatanlık” 401-10

ayır- (T.) birbirinden uzaklaştırmak
a.-an 402-17

ayva (T.) sarı renkli bir meyve

a. çürüğü “pembemsi kahve” 402-15

‘**azab** (A.) Osmanlı devletinde çoğunlukla garnizon askeri olarak görev yapan askerler; tersane ocaklarında çalıştırılan ve bekâr olmaları koşuluyla görere alınan askerler 402-2

‘**azrā’īl** (A.) Azrail, ölüm meleği 401-4

‘a. ırğadları 402-11

b

bābā (F.) şeyh 402-7

bağışlamak (T.) ihsan etmek, karşılık beklemeden vermek 402-5

bahālī (F.+T.) pahalı 402-17

baḳḳāl (A.) yiyecek, içecek ve benzeri ihtiyaç maddelerini satan kimse
maḥalle b.-ı 402-9

baḳlava (T.) baklava 402-12

balluca (T.) ballı, içine bal katılmış

b. haşhāş 402-16

baş (T.) bir şeyin uç kısmı; amir

b.-ı 401-9 (?)

b.-ı yarıḳ 401-13

toḡancı b.-ı 402-18

başçı (T.) baş yönetici, âmir (?) 402-10

baṭṭālīn (A.) işsizler
meşgaletü’l-b. 401-17

bayram (T.) bayram
ramazān b.-ı 402-12

bāzār (F.) pazar yeri, çarşı

b.-a 403-3

b. ḥarāmisi 401-15

ḳazancılar b.-ı 401-4

begenmemek (T.) iyi veya güzel bulmamak 402-6

bekçi (T.) bekçi 402-7

berekāt (A.) bolluklar, bereketler
şāhibü’l-hayrāt ve’l-b. 403-5

bereket (A.) bolluk; uğurluluk
ramazān teberrüki ve b.-i 402-12

beyt (A.) mesken

b.-ü’l-ḥarām “girilmesi dince yasaklanmış mesken” 402-17

bezzāzistān (A.+F.) bedesten, içinde kapısız dükkânların bulunduğu genellikle nadide kumaş, değerli silah ve

mücevher alım satımı yapılan çarşı
401-5

bıçak (T.) bıçak
b. kuyruklu 402-2

bi (A) ile
bi'l-fārsī 402-5

bi-kır (F.) hadım, kısırlaştırılmış 402-5
bikr (A.) dokunulmamış, genç kız 402-5

bir (T.) herhangi bir 402-5

bitür- (T.) sonuçlandırmak, halletmek
iş b.-en 401-15

boğaz (T.) boynun ön bölümü; yeme
içme

b. kesen 402-9
b. kurudan 403-2

boyacı (T.) boyama işini meslek edinen kimse 402-11

boz (T.) açık toprak rengi, kül rengi
b. yügrük 402-14

boz- (T.) bir yerin bir şeyin düzenini karıştırmak, kötü duruma getirmek; dokunmak, zarar vermek
b.-an 403-2, 403-6

çift b.-an yeri (bk. çift) 401-6

boza (T.) arpa, darı, mısır gibi tahıllardan yapılan hamurun ekşitilmesiyle elde edilen, kimi zaman içine afyon da katılan koyuca ve mayhoş bir içecek 403-2

boza-hāne (T.+F.) boza içilen yer 403-2

bön (T.) ahmak, budala 403-5

börek (T.) börek
kıymaluca b. 402-15

buğağı (T.) ağır cezalıların ayağına takılan ve ucuna pranga bağlanan demir halka; kaçmaması için hayvanların ayağına takılan zincir, demir köstek 402-5

bur[u]n (T.) burun; bazı şeylerin ön ve sivri kısmı b.-ları 402-2

b.-uından getir- “pişman etmek; içine sindirmemek” 402-13

burunsuz (T.) burnu düşük ya da pek küçük ve basık olan; emziksiz (ibrik için) (?) 401-9

c

cān (F.) insan ve hayvanların yaşamasını sağlayan madde dışı varlık, ruh; hayat 401-14

c. alıcı “öldürücü, öldürme niteliğine sahip” 401-14

c. çekişici “ölmek üzere olan; sonu yaklaşan” 401-14

c. kırtaran “zor durumda iken yardıma yetişen şey; İstanbul’da Eminönü ilçesindeki mahallelerden birinin adı” 401-5

cān-bāz (F.) tehlikeli marifetler gösteren sanat erbabı, cambaz 402-3

cānlı (F.+T.) yaşamakta olan, diri 401-14

cāsūs (A.) birine ait sırları belli bir amaçla başkası adına öğrenip haber veren kimse
müderriş c.-ı 401-7

cebbār (A.) zorba
c. ulağı 402-14

cehennem (A.) cehennem 401-3

cehiz (A.) çeyiz 402-5

cellād (A.) cellat 402-11

cennet-mişāl (A.) cennet gibi 401-2

cer (A.) medrese talebelerinin üç aylarda köylerde imamlık ve vaizlik yaparak geçimlerini sağlayacak bir yıllık para ve erzakı toplama işi

c. fetvâsı 401-12

c. havâlesi 401-12

c. ser-māyesi 401-11

cevāb (A.) cevap

c.-ları 403-7

cevān-merc (F.) genç ölen 403-4

cihān (F.) dünya 402-11

cū (A.) açlık, aç kalma 402-12

cüz (A.) eskiden mahalle mekteplerinde ders kitabı olarak okutulan içinde elifbaya ait bilgiler, namaz duaları ve bazı sureler bulunan küçük kitapçık; bir kitabın bir veya birkaç formalık kısmı, fasikül

c.-leri 401-9

ç

çakır (T.) atmacagillerden kıvrık kısa gagalı, ince, uzun keskin pençeli çok iştahlı saldırgan bir kuş 402-2

çapük (F.) çabuk, seri, hızlı 402-3

çavuş (T.) Osmanlı devlet teşkilatında çeşitli işler yapan görevli; Osmanlı ordusunda üst komutanların buyruklarını ast komutanlara ulaştıran görevli 401-16

mi' de ç.-ı 402-13

ramazān ç.-ı 402-13

çekici (T.) çekişen

cān ç. (bk. cān) 401-14

çepel (F.) pislik (?) 403-1

çıplak (T.) üzerinde örtmek için gerekli giysi olmayan 401-11

çift (F.) toprağı sürmek için birlikte

koşulan iki hayvan

ç. bozan yeri "Osmanlı devletinde toprağını terk eden ve işlemeyen çiftçilerden alınan tarım vergisi mağdurlarının toplandığı mekân" 401-6

çingāne (F.) çingene 402-11

çirkin (F.) pis, kirli 402-10

çok (T.) sayıca fazla 403-5

çürük [g] (T.) bozulmuş, çürümüş ayva ç.-i "pembemsi kahve" 402-15

d

dāfi (A.) def eden, savuşturan

d.-ü'l-kürüb 403-7

dānişmend (F.) sahn medresesi talebesi 401-8

d.-de 401-11, 401-12

köle d.-i 401-8

dār (A.) yer, mekân

d.-ü'l-fenā "ölüm yeri" 401-6

d.-ü'n-nifāk "münafıklık mekânı" 401-6

d.-ü's-şifā "hastanın tedavi edildiği yer, hastane" 401-6

degenekli (T.) sopalı

d. 'ases oğlanı "genelev fedaisi" 403-6

degirmen (T.) öğüten araç ya da âlet

el d.-i (bk. el) 402-1

değişik (T.) bilinenden, alışıldan farklı olan (cinsel bakımdan) (?) 403-6

delik (T.) delinmiş

göti d. 401-13

dellāk (A.) hamamda müşterileri yıkamakla görevli erkek 401-5

demürce (T.) demir satan veya demir eşya yapan kimse 402-10

deniz (T.) deniz 401-3

d. şuyı 402-17

depil- (T.) tepmek işi yapılmak

d.-icek 403-6

dergāh (F.) bir büyüğün, büyük bir yerin başvurma yeri olan kapısı, huzuru, eşiği

d.-dan 401-16

ders-hāne (A.+F.) ders yeri, sınıf 401-7

derzi (F.) terzi 402-8

dest-māl (F.) elbezi, mendil

d.-i 402-14

deve kuşu (T.) kısa kanatlı, uzun bacaklı çok hızlı koşabilen ve uçamayan iri bir kuş 401-17

devlet (A.) talih, şans
şāhib-i d. (bk. şāhib) 402-4

diğer (F.) diğer, öbür, öteki

dilekçi (T.) şefaatçi (?) 401-4

dilli (T.) dil biçiminde sivri kısmı olan iki d. 401-12

diri (T.) sağ 402-4

divit (A.) madenden yapılan ve eskiden belde taşınan, kalemdan ile hokkadan oluşan yazı takımı d.-leri 401-13

dizil- (T.) dizi durumuna getirilmek d.-miş incir 402-16

dolu (T.) içkiyle doldurulmuş kadeh 403-1

dört (T.) dört

d. gözli “gözlüklü kimse” 402-10

döşür- (T.) toplamak

d.-en 401-5

düğün (T.) evlenme dolayısıyla yapılan tören, eğlence

d.-e 402-6

dül-bend (F.) tülbent

d.-leri 401-8

dülger (F.) yapıların kaba ağaç işlerini yapan kimse, marangoz, biçici 402-9

[dün]yā (A.) dünya 401-2

düşmen (F.) düşman

d.-i 401-13

e

eğlence (T.) neşeli ve hoşça vakit geçirten şey

e.-si 401-8

eķālīm (A.) diyarlar, memleketler 401-2

eklīn (A.) yemiş

tesbīhü'l-e. (bk. tesbīh) 402-16

el (T.) el

e. degirmeni “elle çalıştırılan değirmen” 402-1

elfāz (A.) kelimeler

e.-ı müterādife 402-3

emānet (A.) birine koruması için teslim edilmiş şey

e.-i 402-5

emīn (A.) Osmanlı devletinde bir işin başı veya sorumlusu olan resmî görevli 401-3

engel (F.) mani; sözü sohbeti çekilmeyen kaba kimse (?) 403-6, 403-6

er (T.) erkek

e.-i 402-5

etek (T.) elbisenin belden aşağı kısmı e.-leri 401-9

etmek (T.) ekmek

e. ile şoğan 402-15

ev (T.) oturlan, yaşanan yer

e. yıkan “karı kocayı birbirinden ayıran” 402-9

e.-i 402-6

evlenmek (T.) evlenmek 402-6

evli (T.) evlenmiş olan 402-4

f

faķır (A.) zengin olmayan, züğürt 403-1

fālcı (A.+T.) fala bakmayı kendine geçim yolu yapan kimse 402-9

fārsi (F.) Farsça

bi'l-f. 402-5

felek-zede (A.+F.) feleğin kahrına uğramış, talihsiz 402-8

fenā (A.) yok olma; kötü

dārü'l-f. (bk. dār) 401-6

fener (Y.) fener

ḥayāl f.-i (bk. ḥayāl) 401-5

fetvâ (A.) bir şeyin yapılmasının caiz olduğu hususunda izin almak
cer f.-sı 401-12
fez (F.) erkek üreme uzvu
f.-e 402-8
fıkr (A.) fikir, düşünce; düşünme, te-fekkür
f.-leri 401-10
f. yeri 401-7
filori (İ.) altın para birimi 401-6
fuçı (T.) fıçı 402-17

g

galiz (A.) kalın, yoğun 401-13
gayr (A.) olmayan, -sız/-siz
umûr-ı ğ.-ı mütenâhiyye 402-6
gel- (T.) gelmek
kendü g.-en (bk. kendü) 402-2
gelibolı (Ö.) Edirne vilayetinde liva merkezi kale
g. reçeli 402-16
gemi (T.) gemi 401-3
getür- (T.) getirmek; bir duruma konu olmak
burnuğdan g.-e (bk. bur[u]n) 402-13
g.-en 402-2
gece (T.) gece
ramazân g.-si 402-12
gicik (T.) kaşınma, kaşıntı 403-2
gidi (T.) muhabbet tellalı, pezevenk 403-4
git- [d] (T.) bir duruma ulaşmak, varmak
âhirete g.-e (bk. âhiret) 402-4
g.-en 403-3
görme- (T.) görmemek
g.-z 403-4
göster- (T.) görölmesini sağlamak
göt g.-en 402-1
göt (T.) alt taraf, dip; kıç, makat

g. gösteren 402-1
g.-i delik 401-13
göz (T.) göz
g.-ün 402-13
g.-leri 403-4
gözli (T.) gözü olan
dört g. (bk. dört) 402-10
gulâm-pâre (A.+F.) oğlancısı 403-1
gurg (F.) kurt
g.-dur 402-1
gün (T.) gündüz
ramazân g.-i 402-12
güreşçi (T.) güreş yapan kimse, pehli-van
g.-ler tekyesi 401-5
güyeği (T.) güvey, damat 402-5
güzel (T.) güzel 403-3

h

habbet (A.) hap, afyon hâpı (?) 403-3
haber (A.) haber
h.-leri 401-10
hâc (A.) hacı 402-8
hâce (F.) hoca, müderris
‘acemî ḥ’-ler odaları 401-6
halâ (A.) ayak yolu, helâ 401-7
hammâm (A.) hamam, banyo 401-5
‘avretler ḥ.-ı 403-2
hammâmcı (A.+T.) hamam işleten kimse 401-5
harâm (A.) dince yasak edilmiş şey
beytü’l-ḥ. (bk. beyt) 402-17
harâmî (A.) hırsız, haydut, yol kesen
bâzâr ḥ.-si 401-15
harbe (A.) kısa mızrak, süngü 402-2
hardal (A.) hardal bitkisinin sert ve ya-kıcı tohumunun un haline getirilip içi-ne sirke eklenmesi suretiyle hazırlanan macun kıvamındaki karışım 402-13

hardalcı (A.+T.) hardal yapan veya satan (?) 402-13

harf (A.) alfabeyi meydana getiren işaretlerin her biri

h.-i ‘illet “elif, vâv, ye harfleri” 403-4

haşır (A.) saz ve kurumuş bitki dallarından yapılan taban örtüsü

h.-leri 401-9

haşm (A.) düşman 402-5

haşerât (A.) arı, karınca, örümcek gibi böcekler

h.-ü’l-arz 402-2

haşhâş (A.) kapsüllerinden afyon, tohumlarından yağ çıkarılan bir bitki balluca h. 402-16

haşr (A.) Allah’ın, kıyamet gününde hesap sormak üzere ölüleri bir yere toplaması

h. neşr yeri “kıyamette ölülerin toplanacağı mekân” 401-3

hâtûn (A.) kadın 402-4

âhiret h.-ı (bk. âhiret) 402-4

havâle (A.) bir şeyi başkasına devretme; bir şeyi birine yöneltme

cer h.-si 401-12

hayâ (A.) utanma, sıkılma; namus, edep; gınahtan kaçınma

h. ve’t-temîz 401-12

hayâl (A.) görüntü

h. feneri “eskiden pazar yerlerinde, panayırarda ve dükkânlarda kullanılan, üzerinde renkli resimler, şekiller ve yazılar bulunan bürümcükten yapılmış içinde mum yanan fanus” 401-5

hayr (A.) iyi ve makbul iş; iyilik, yardım

mâni’ ü’l-h. 401-17

şâhibü’l-h. 403-4

hayrât (A.) iyilikler 403-5

şâhibü’l-h. ve’l-berekât 403-5

helvâ (A.) helva, bir tatlı çeşidi tütünsüz h. 402-16

hıfz (A.) koruma, saklama

h.-ü’l-‘illet “hastalıktan koruyucu” 402-4

hışım (T.) yakın, akraba 402-5

h. kavm 402-11

hind (A.) Hintli 402-8

hod-pesend (F.) kendini beğenen 401-8

hurde-furûş (F.) çerçî, ufak tefek şeyler satan 402-10

huy (F.) mizaç, tabiat

h.-ı 402-6

huzûr (A.) baş dinçliği, rahatlık

h. uçur- “tedirgin etmek, rahatsız etmek” 401-16

hücerât (A.) hücreler 401-2

ı

ılık (T.) sıcakla soğuk arası 402-15

ırğad (Y.) tarım işçisi, rençber

‘azrâ’ il ı.-ları 402-11

i

ibrîk (A.) toprak veya madenden yapılmış, kulplu, emzikli, karınlı, ince boyunlu su kabı 402-18

i.-leri 401-9

iç (T.) oyuk cisimlerin boşluğu

i.-i 401-12

içoğlanı (T.) Osmanlı İmparatorluğunda sarayda devlet hizmetleri için aday olarak yetiştirilen devşirme genç 401-16

içürmek (T.) içirmek 402-18

ihtirâzî (A.) sakınma, çekinme

kayd-ı i. (bk. kayd) 402-15

iki (T.) iki

i. dilli 401-12

ile (T.) ile 402-15

ileyh (A.) ona, bir erkeğe
muhtâcün i. (bk. muhtâc) 401-7
müşârün i. (bk. müşâr) 401-7
‘**illet** (A.) bir kelimenin kendi harfleri
arasında illet harflerinden birinin bu-
lunması; hastalık
ḥarf-i ‘i. (bk. ḥarf) 403-4
ḥıfzü’l-‘i. (bk. ḥıfz) 402-4
‘**imâret** (A.) yoksullara yiyecek dağıt-
mak üzere kurulmuş hayır evleri 401-6
imtilâ’ (A.) dolma, dolgunluk (yemek-
le) 402-12
incîr (F.) incir 402-16
dizilmiş i. 402-16
inzâl (A.) düş azması, uykuda boşalma
i. vakti 403-7
iskele (Y.) iskele 401-3
isrâfîl (A.) kıyamet gününü çalacağı
boru ile bildirecek olan melek 401-4
istanbul (Ö.) İstanbul 401-2
iste- (T.) istemek
i.-ye 403-5
istiğfâr (A.) Allah’tan, günahın bağış-
lanmasını isteme, tövbe etme 403-7
iş (T.) iş
i. bitür- 401-15
işitme- (T.) duymamak
i.-z 403-5
işkenbeci (F.+T.) işkembe satıcısı 402-
10

k
kâbin (F.) damadın geline ağırlık ola-
rak verdiği eşya veya para 402-5
kâdî (A.) kadı 401-14
k. nişânı 401-15
şaru k. 402-18
kaftân (A.) genellikle ipekten yapılan
süslü ve uzun üst elbisesi 403-3
k.-ı 403-1

kalaycı (T.) kap kalaylayan kimse 402-
11
kalb (A.) yürek
kuvvetü’l-k. (bk. kuvvet) 401-6
kalem (A.) kalem
k.-leri 401-13
kalem-tırâş (A.+F.) kamyaz yazı kalem-
lerini açmakta kullanılan uzunca saplı
bıçak
k.-ları 401-12
kalkân (T.) ok ve kılıçtan korunmak
için savaşçıların kullandığı korunmalık
402-2
kamçı (T.) kırbaç 402-15
kanat (T.) kuşlarda uçmayı sağlayan
organ
k.-ları 402-2
kapan (T.) pazara getirilen malların
tartıldığı kamu kullanımına açık kan-
tar; gelir ve giderin toplu biçimde gös-
terilmesi 401-3
kapucı (T.) Osmanlı döneminde kapıla-
rı bekleyen devlet görevlisi 401-16
kapucıbaşı (T.) Osmanlı sarayında ka-
pıcıların amiri durumunda olan kişi
kara (T.) leke
yüzi k.-sı (bk. yüz) 402-11
kârbân (F.) kervan 401-2
kârbân-serây (F.) kervansaray 401-2
karı (T.) eş, zevce 402-7
karındaş (T.) kardeş
muşmula k.-ı 402-16
k.-lar 402-10
karış (T.)
k. muruş “karmakarışık” 401-10
kaşşâb (A.) kasap 402-11
kaşık (T.) kaşık 402-15
kavara (T.) gürültü, patırtı; yellenme
k. yeri 401-4

ķavm (A.) aralarında t re, dil veya k l-
tür ortaklığı bulunan insan topluluğu
402-11
ķıřım ķ. 402-11
ķavun (T.) kavun 402-16
ķayd (A.) sınırlama
ķ.-ı iķtir zi “ķekince, ķekinerek” 402-
15
ķazancı (T.) kazan yapan veya satan
kimse 402-10, 402-11
ķ.- lar b z rı 401-4
ķ zi-  asker (A.) ilmiye rütbelerinin
sonuncusu olan Rumeli ve Anadolu
adıyla iki derecesi bulunan payedeki
kişi, kazasker 401-14
ķedi (T.) kedi 402-3
ķefe ( .) Kırım yarımadasının güney-
doğu kıyısında yer alan liman şehri
k. yağı 402-15
ķehil (T.) tembel, uyuřuk 402-3
ķehle (T.) bit 402-3
ķelb (A.) köpek 401-16
ķend  (T.) kendi
k. gelen “kısmet” 402-2
ķes- (T.)  nlemek, engellemek; karar-
lařtırmak
boğaz k.-en 402-9
söz k.-en (bk. söz) 401-15
ķesmez (T.) k r 401-12
ķestane (Y.) kestane 402-17
ķeth d  (F.) k hya, yardımcı, üst d -
zey devlet görevlilerinin yardımcısı;
sanat ve meslek erbabının işlerine
bakmak üzere esnaf arasından seķilip
devletķe tayin edilen görevli 401-17
ķeyk (F.) pire
k. ve’l-peyk 402-3
ķırlanđıķ (T.) kırlanđıķ
ķ. yuvası 401-3

ķıymaluca (T.) iķinde kıyma olan;
kıyması az olan
ķ. börek 402-15
ķız (T.) bakire, evlenmemiş bayan; kız-
lık, bek ret; para karşılığı cinsel ilişki-
de bulunmak iķin erkeklere satılan diři,
sermaye 402-5
oğlı ķ.-ı 403-5
ķi (F.) ki 401-11, 401-12, 401-16, 402-
4, 402-4, 402-13, 402-13, 403-5,
403-5, 403-5
ķil rcı (F.+T.) Osmanlı padişahının
kilerini ve mutfağını yöneten kişi 402-
3
ķit b (A.) kitap
k.-ları 401-13
ķorķaķ (T.)  ok çabuk ve olmayacak
şeylerden korkan 401-16
ķov- (T.) kořturmak
yel ķ.-an (bk. yel) 402-11
ķovuķ (T.) oyulmuř, boř 401-12
ķ fter (F.) pestil 402-14
ķ le (T.) birinin emri altında bulunan
kimse
k. d niřmendi 401-8
ķ pr  (T.) köprü
řir t k.-si (bk. řir t) 401-3
ķudurt- [d] (T.) taşkınlık göstermesine
sebepl olmak
 dem ķ.-an 402-17
ķulaķ (T.) kulak
ķ.-ları 403-5
ķurtar- (T.) kurtulmasını sağlamak
c n ķ.-an (bk. c n) 401-5
ķurut- [d] nemini giderip kuru duruma
getirmek
boğaz ķ.-an 403-2
ķusdur- (T.) kusmasına yol açmak
tolu ķ.-an 403-1
ķuvvet (A.) g  , kudret

ķ.-ü'l-ķalb “güven artırma” 401-6

ķuyrukķı (T.) kuyruķu olan
bıķaķ ķ. 402-2

ķuzķun (T.) tūyleri parlak siyah kara
karga ile akraba bir ķuķ cinsi 401-8
ķ. yuvası 401-8

ķūķūķ [g] (T.) boyutları benzerlerinden
ufak olan, büyük olmayan
ķ.-i 402-18

ķūrūb (A.) tasalar, kederler
dāfi‘ ü'l-ķ. 403-7

l

lāfķı (F.) çok konuşan, geveze; dediko-
ducu 401-7

lāf-ķāne (F.) lakırdı yeri 401-7

lafķ (A.) söz

l.-ı 401-8

laķv (A.) hūķūmsūz bırakma, feshetme,
iptal etme 401-13

laķab (A.) takma ad

l.-ları 402-2

la‘net (A.) Allah’ın merhametinden
mahrum olma; çok kötü
tavķ-ı l. 402-6

levend (F.) Osmanlı donanmasında gö-
rev yapan asker sınıfı
l.-ler selāmķı 401-5

leyliyye (A.) gece gibi karanlık 401-8

līka (A.) mürekkep hokkalarına konan
ham ipek, lōķ
l.-ları 401-13

loķma (A.) aķza bir defada alınıp götü-
rülen yiyecek parķası
l. dest-māli 402-14

m

maķhalle (A.) mahalle

m. baķķālı 402-9

maķbūb (A.) sevgili; erkek sevgili

zīnetli m. 402-1

maķlūķāt (A.) mahluklar, bütün yara-
tılmıķlar 401-2

maķmaķa (A.) müşķul durum 403-7

mā-lā-yuķāk (A.) dayanılmaz
teklif-i m. 402-6

māni‘ (A.) engel
m.-ü'l-ķayr 401-17

manķıb (A.) devlet hizmeti, memuriyet
401-14

manķūb (A.) memuriyete konmuş,
memuriyette bulunan 401-14

marāķ (A.) hastalık

m.-ü'l-mevt “ölüm korkusu hastalķı,
ölüm hastalķı” 403-1

m.-ü'l-mūflisīn 403-3

maķlık (T.) esrar 403-2

ma‘ķūķ (A.) sevilen, sevilmiş (erkek)
403-3

maķlūb (A.) istenen, talebedilen şey
m.-ı 402-6

maķlūm (A.) zulūm görmüş, zulme uğ-
ramış 403-3

ma‘zūl (A.) işine son verilmiş, azle-
dilmiş 401-14

mecnūn (A.) deli, divane kimse; Leyla
ile Mecnun efsanesinin erkek kahra-
manının lakabı 402-7, 402-7

medrese (A.) medrese 401-6

mekrūhāt (A.) yapılmasını ķeriatın ha-
ram etmediķi, ancak zaruret olmadan
da izin vermediķi caiz olmayan işler
403-2

me‘ķulāt (A.) yiyecekler 402-12

melā‘iket (A.) melekler

m.-ü'l-muķarrebīn “Allah’a yakın
olan büyük melekler” 401-16

memleket (A.) memleket, ūlke

m.-i rūm “Anadolu” 401-2

menhiyyât (A.) şeran haram edilenler, dinen yasak edilmiş olanlar; yasak olanlar 403-3
mest (F.) sarhoş 403-1
mestûr (A.) örtülü, kapalı 401-11
meşgalet (A.) uğraşılacak iş m.-ü'l-batılın 401-17
meşhûrât (A.) meşhurlar, tanınmışlar 402-7
meşrûbât (A.) içecekler 402-17
metreş (?) sakalsız 403-4
mevt (A.) ölüm 403-6
 marazü'l-m. (bk. maraz) 403-1
mey-hâne (F.) meyhane 402-17
meyyit (A.) ölü, ölmüş 403-1
 m.-i müteharrik "hareket halindeki ölü; gayret sahibi olmayan, tembel 401-14
mıknâşis (A.) mıknatıs 401-15
micmere-gerdân (A.+F.) tütsü kabı çeviren 402-8
mi'de (A.) mide 403-2
 m. çavuşu 402-13
minder (T.) minder 402-18
mişluhu (A.) onun benzeri 402-9
mizân (A.) mahşer günü insanların dünyada yaptığı iyilik ve kötülüklerin tartılacağı manevî terazi, ilahi adalet ölçüsü 401-3
mu'allim (A.) öğretmen, hoca 401-17, 402-12
muhtâc (A.) ihtiyacı olan m.-ün ileyh "kendisine muhtac olunan" 401-7
muhtesib (A.) güvenlik ve belediye işlerine bakan, çarşı pazar esnafını denetleyen memur 401-15
muhyi'd-dîn (A.) özel isim 401-10

muhtâr (A.) şariat mahkemelerinde tarafları mahkemeye çağırmaya memur kişi, mübaşir 401-15
 m.-ı 402-18
muhtarrebîn (A.) yakınlar, yaklaşmış olanlar
 melâ'iketü'l-m. (bk. melâ'iket) 401-16
murdâr (F.) kirli, pis 402-10
muruş (T.)
 karış m. (bk. karış) 401-10
muşlihü'd-dîn (A.) özel isim 401-10
muşmula (Y.) olgunlaşıp çürüdükten sonra yenen yuvarlak, mayhoş ve buruk tatlı meyve 402-15
 m. karındaşı 402-16
mücerrebât (A.) denenmiş, tecrübe olunmuş şeyler 401-14
mücerred (A.) bekâr 402-4
müceveze (A.) ağzı yukarısına göre daha dar silindirik şeklinde, tepesi kırmızı renkte, çıkıntılı, etrafına tülband sarılan bir çeşit kavuk
 m.-leri 401-9
müderris (A.) medrese hocaları 401-7
 m. cāsüsü 401-7
müflisîn (A.) züğürtler, parasızlar marazü'l-m. 403-3
mülâ'im (A.) yumuşak; latif 403-4
mülâzım (A.) Osmanlı ilmiye teşkilatında kadı veya müderris olabilmek için belli bir süre staj yapan medrese mezunu 401-14
müneccim (A.) yıldız falına bakan 402-8
münker (A.) ölümden sonra insanı sorguya çekecek iki melekten biri
 m. ve nekîr 401-3
 m. ve'n-nekîr 403-6
mürekkab (A.) mürekkep

m.-leri 401-13

müsāfir (A.) misafir 401-11

müşār (A.) işaret olunan, işaretle gösterilen

m.-ün ileyh “kendisine işaret olunan, adı geçen” 401-7

müşekkel (A.) kalıbı, şekli, biçimi, kıyafeti gösterişli ve yerinde 403-3

müştehi (A.) iştahlı, istekli 402-1

müteharrik (A.) kımıldanan, hareket eden

meyyit-i m. (bk. meyyit) 401-14

mütenāhiyye (A.) sonluluk

umūr-ı gayr-ı m. 402-6

müterādife (A.) eş anlamlı

elfāz-ı m. 402-3

mütevelli (A.) bir vakfı vakfedenin koyduğu şartlara göre yönetmekle görevli kişi 401-7

müṭāla‘a (A.) etraflıca düşünme, inceleme 401-10

n

n’eyle- (T.) ne yapmak

n.-rsin 403-7

naķīb (A.) Hz. Muhammed soyundan gelenlerin işlerini görmek için devletçe tayin edilen memur 401-7

nā-ma‘ķūl (F.+A.) akla uygun olmayan, mantıksız 401-10

nā-merbūṭ (F.+A.) rapt edilmemiş olan, dağılmık 401-9

nāṣi (A.) yetişmiş oğlan veya kız 403-6

nā-temām (F.+A.) tamamlanmamış, yarım kalmış 401-13

nekīr (A.) ölümden sonra insanı sorguya çekecek iki melekten biri

münker ve n. 401-3

münker ve’n-n. 403-6

neṣr (A.) kıyamette bütün insanların dirilmesi

ḥaṣr n. yeri (bk. ḥaṣr) 401-3

nifāk (A.) iki yüzlülük, münafıklık 401-8

dārü’n-n. (bk. dār) 401-6

ni‘me (A.) nimet, azık, yiyecek ve içeceğe dair şeyler

veliyyü’n-n. (bk. veliyy) 401-7

niṣān (F.) tuğra

ķāḍi n.-ı 401-15

nizā‘ (A.) çekişme, kavga 401-8

noķtacı (A.+T.) vakıf kurumlarında görevlilerin devamını ve görevin yapıp yapılmadığını kontrol eden memur 401-7

o

oda (T.) mesken, yer, sığınacak yer

‘acemī ḥ‘āceler o.-ları 401-6

oğ[u] (T.) para karşılığı cinsel ilişkide bulunmak için erkeklere satılan erkek çocuğu, sermaye

o.-ı kızı 403-5

oğlan (T.) erkek çocuk; erkeklerin cinsel zevklerine hizmet eden erkek çocuk degenekli ‘ases o.-ı (bk. degenekli) 403-6

o. sevmek “erkek çocukla cinsel ilişki kurmak” 401-11

oķumak (T.) çağırarak, davet etmek 402-6

ol (T.) o 401-11, 401-12, 401-16, 402-13, 402-13, 403-5, 403-5

o.-dur 402-4, 402-4, 403-5

ol- (T.) olmak

o.-a 403-5

olma- (T.) bulunmamak, var olmamak o.-ya 401-12

o.-z 401-11

ö

öl- (T.) ölmek ö.-e 402-4**öli** (T.) hayatı sona ermiş olan 402-4**p****pālūde** (F.) nişasta, şeker ve meyve suyu ile hazırlanan bir tatlı, pelte 402-14
p. pastırması 402-14**pastırma** (T.) tuz, çemen ve kırmızı biber karışımının et üzerine sürülerek güneşte veya iste kurutulmasıyla yapılan yiyecek 402-14**pālūde p.-sı** 402-14**pehlevān** (F.) pehlivan, güreşçi 401-5**pereme** (R.) iki kürekli yani bir çifteli ağır kayık; İstanbul'da iskeleler arası nakliyatı temin eden vasıtalar; araba taşıyan tekne 401-3**peyk** (F.) Yeniçeri teşkilatında atlıların yanında koşarak giden ve padişahın emirlerini götüren görevli keyk ve'l-p. 402-3**pire** (T.) pire 402-3**püzevenk** (E.) pezevenk 402-7**r****raķīb** (A.) bir işte birbirinden üstün olmaya çalışanların her biri 403-4**ramazān** (A.) oruç ayı

r. bayramı 402-12

r. çavuşı 402-13

r. geçesi 402-12

r. günü 402-12

r. teberrüki ve bereketi 402-12

reçel (F.) reçel

gelibolı r.-i 402-16

rişvet (A.) rüşvet 401-15**rişvet-ḥ'ār** (A.+F.) rüşvet yiyen 401-14**ruk'a** (A.) dilekçe, arzuhal 401-12**rūm** (A.) Rum

memleket-i r. (bk. memleket) 401-2

rūmī (A.) Anadolu; Osmanlı 402-8**s****s...l-** (T.) cinsel ilişkide kullanılmak s.-miş 403-5**şābūn** (A.) sabun

ş.-ü'z-zünüb 403-7

şagdıç (T.) düğünde damada kılavuzluk eden erkek 402-7**şagır** (T.) kulağı işitmeyen 402-10, 402-10**şāhib** (A.) bir işi yapmış olan; malik, sahip

ş.-i devlet "talihli, şanslı" 402-4

ş.-ü'l-ḥayr 403-4

ş.-ü'l-ḥayrāt ve'l-berekāt 403-5

şakallu (T.) sakalı olan 403-4, 403-4

s.-sı 401-16

şakız (T.) özellikle sakız ağacının kabuğundan sızan, çiğnendiğinde yumuşayan, hoş kokulu, beyaz renkli reçine 402-14, 402-14**sākī** (A.) saki, içki sunan 402-18**şakīl** (A.) kaba 403-4**şakķā** (A.) su dağıtan, saka 402-9**şan'at** (A.) bir şeyi yapmada gösterilen ustalık

ş.-ı 403-4

ş.-leri 401-11

sā'at (A.) günün hangi saati olduğunu gösteren alet

s. şişesi 403-6

sarımsak (T.) sarımsak 402-17**şaru** (T.) sarı

ş. kādī 402-18

savurd (T.)

avurd s. (bk. avurd) 401-10

seg (F.) köpek 401-15

selâmlık (ğ) (A.+T.) harem aksine selam vermek suretiyle herkesin rahat-ça girip çıkabildiği yer
levendler s.-ı 401-5

serây (F.) saray
saray s.-ı sultân 401-2

ser-hoşluk (F.) 403-1

ser-mâye (F.) gelir elde etmeyi sağla-yan bütün araçlar
cer s.-si 401-11

sevmek (T.) sevmek, hoşlanmak
oğlan s. (bk. oğlan) 401-11

seyyidi (A.) Hz. Hasan soyuna mensup 402-7

şıç- (T.) dışkıyı doğal yolla dışarı at-mak
ş.-dı 402-8

şıcan (T.) fare 402-3

şıcanotu (T.) arsenik 402-3

şığır (T.) sığır; anlayışsız kaba kimse 402-10

şığırıcık (T.) serçegillerden, siyaha ya-kın esmer tüylü, uzun gagalı, böcekler-le beslendiği için tarıma yararlı ve gü-zel ötüşlü serçeden iri bir kuş 402-1
ş. şuyı 402-2, 402-2

şirât (A.) yol
ş. köprüsi “cennete gitmek üzere ce-hennemin üzerine kurulan köprü” 401-3

şinek (T.) sinek 402-3

şipâhî (F.) Osmanlılarda timar sahibi bir sınıf atlı asker 401-16

sırke (F.) ekşimiş üzüm suyu 402-13, 402-15

siyer (A.) huylar, ahlaklar
s.-leri 401-10

soğan (T.) soğan
etmek ile ş. 402-15

sohbet (A.) sohbet 403-6

şolak (T.) Yeniçeri ocağında padişahın muhafızı konumundaki solak ortaları denen birliklere bağlı bulunan ve okla-rını sol elle kullanan askerler 402-1

şonra (T.) sonra 403-5

şorıcı (T.) sorgu meleği; sorguya çeken 401-4

şoyıl- (T.) soyulmak 402-17

söz (T.) söz
s. kes- “anlaşıp kesin karar vermek” 401-15

s.-leri 401-10

şu (T.) su
deniz ş.-yı 402-17

şığırıcık ş.-yı 402-2, 402-2

subaşı (T.) Osmanlı İmparatorluğunda barış zamanında asayişi sağlayan, sa-vaş zamanında da orduda çeşitli görev-lerde bulunan asker 401-15

şüfi (A.) tasavvuf ehli
ş.-ler 401-13

sağrak (T.) kadeh 402-18

sühte (F.) tetimme denen küçük med-reselerin öğrencisi 401-8

sultân (A.) sultan
serây-ı s. 401-2

su’âl (A.) soru
s.-leri 403-7

süci (T.) şarap; içki içme 402-17

süpürge (T.) süpürme işinde kullanılan araç 401-9

süril- (T.) kovulmak
s.-en 401-16

ş

şâh-nişîn (F.) üç tarafı pencerelerle kaplı küçük bir cumba şeklindeki çık-ma 401-2

şâ’ir (A.) şiir söyleyen veya yazan kimse 402-9

şatranc (A.) satranç 401-17
şefâ' atçı (A.+T.) birisinin suçunun bağışlanması ya da isteğinin yerine getirilmesi için aracılık eden kimse 401-4
şeytân (A.) şeytan; çok kurnaz, uyanık kimse 402-7
şifâ (A.) hastalıktan kurtulma, iyi olma dârü'ş-ş. (bk. dâr) 401-6
şikâr (F.) avlanan hayvan 402-5
şişe (F.) cam; camdan yapılmış nesne sâ'at ş.-si 403-6
şürbâ (F.) çorba 402-14
şürbâcî (F.+T.) Yeniçeri teşkilatında ve acemî ocağında bölüklerin işlerinden sorumlu olan bölük kumandanı 401-17

t

tabîb (A.) doktor 402-11
taḥfîfe (A.) uyurken veya ev içinde takılan küçük sarık t.-leri 401-8
taḥkîkât (A.) incelemeler 401-4
taḥte'l-ḳal'a (A.) Tahtakale 401-5
talâk (A.) boşama 402-4
ṭamu (S.) cehennem 401-4
ta' rifât (A.) tarifler 401-6
taş (T.) taş yukarı t.-ı (bk. yukarı) 402-1
taşak (T.) erkeklik bezi, haya t.-ları 401-11
ṭatlu (T.) acı olmayan, şeker tadında olan 402-15
ṭavâşî (A.) hadım ağası, bunların beyazlarına ak ağa, siyahlarına harem ağası denir 401-17
ṭavḳ (A.) halka, tasma t.-ı la' net 402-6
ṭavuk (T.) tavuk yavru t. 402-12
teberrük (A.) uğur ve bereket saymak

ramazân t.-i ve bereketi 402-12
tecâhül (A.) bilmez gibi görünme, bilmezlikten gelme 403-4
teklîf (A.) öneri t.-i mālâ-yuṭâḳ 402-6
tekye (A.) aynı sporu yapan kişilerin toplandığı yer, dernek güreşçiler t.-si 401-5
tekyegâh (A.+F.) dinlenme yeri, barınak, sığınılacak yer 401-2
temîz (A.) ahlakça lekesiz, necip, nezih 401-12
ḥayâ ve't-t. 401-12
tenbel (F.) çalışmayı sevmeyen, ağır davranan 403-6, 403-6
tesbîḥ (A.) iplik üzerine genellikle taşların sıralanmasıyla meydana getirilen otuz üç veya doksan dokuz taneli dizi t.-ü'l-eklîn "yemiş dizisi" 402-16
tetimme (A.) medreselerin tamamlayıcı bölümleri 401-6
tevbe (A.) tövbe 403-7
toğan (T.) doğan, kartalgillerden yırtıcı bir kuş 402-18
toğancı (T.) avcı doğan yetiştiren veya doğanla avlanan kişi 402-11
t. başı 402-18
tolu (T.) içkiyle doldurulmuş kadeh t. ḳusduran 403-1
topçı (T.) top atan asker 401-4
tuman (F.) geniş ve kısa iç donu 401-11
ṭurp (F.) turp bitkisinin yenebilen kökü 402-13
türk (T.) Türk 402-8
tütünsüz (T.) dumansız t. ḥelvâ 402-16

u

ucuz (T.) düşük fiyatlı 402-16

uçur- (T.) yok etmek
 huzûr u.-an (bk. huzûr) 401-16
uçurma (T.) uçurmak
 u.-sı 402-18
uğrı (T.) hırsız 402-8
ulak [ğ] (T.) her zaman el altında bulunan kimse, yardımcı
 cebbâr u.-ı 402-14
ulu (T.) büyük
 u.-ları 401-15
‘ulûfe (A.) kapıkulu ocağı askerlerine, acemî ocağı mensuplarına ve bazı saray görevlilerine üç ayda bir verilen maaş 401-8
 ‘u.-leri 402-2
umûr (A.) şeyler
 u.-ı gayr-ı mütenâhiyye 402-6
uyuz (T.) uyuz hastalığına yakalanmış olan 403-2
uzun (T.) uzun 401-9
 u. ariğ 401-12
ü
üşküdâr (F.) Üsküdar 401-3
üvez (T.) muşmula gibi olgunlaşınca yenebilen kızıl kahve renkli bir meyve 402-16
v
vakf (A.) bir malı satılmamak şartıyla bir hayır işine bağışlama 403-1
vâkı‘ât (A.) vuku bulmuş şeyler, gerçekler 401-1
vakıt (A.) vakit, zaman 402-13
 inzâl v.-i 403-7
vâ‘iz (A.) ibadet yerlerinde dinî öğütlerde bulunan 401-13
ve (A.) ve 401-3, 402-3, 402-10, 402-10, 402-10, 402-11, 402-11, 402-11, 402-12, 402-12, 403-5, 403-6

vekîl-ğarc (A.) masraf görmekle görevli kimse, kâhya 401-7
veliyy (A.) sahip
 v.-ü‘n-ni‘ me “nimet sahibi, besleyen” 401-7
vêr- (T.) kendisinin cinsel bakımdan pasif olarak kullanılmasına razı olmak
 v.-dükden 403-5
vêrme- (T.) kendisinin cinsel bakımdan pasif olarak kullanılmasına razı olmamak
 v.-ye 403-5
vêrmek (T.) vermek 403-7
y
yağ (T.) yağ
 kefe y.-ı 402-15
yalancı (T.) yalan söylemeyi huy edinmiş kimse 402-8, 402-8
yarasa (T.) ön ayakları perdeli bir karnat biçiminde gelişmiş, gövdesi yumuşak ve sık kıllarla kaplı, iskeleti hafif yapılı, uçabilen memeli hayvan (?) 401-9
yarık (T.) yarılarak açılmış
 başı y. 401-13
yaşşı (T.) yayvan ve düz; atın eğer konan düz kısmı 401-9
yatağ [ğ] (T.) yatak; içki bardağı, kadeh (?) 402-18
 y.-ın 402-17
yatuğ (T.) bk. yatağ 402-18
yavru (T.) yavrusu olan
 y. tavuk 402-12
yê- (T.) yemek
 y.-dügün 402-13
 y.-dügüni 402-13
yêl (T.) rüzgâr
 y. kovan “havaî, yararsız, gereksiz işler peşinde koşan” 402-11

yeñ (T.) elbise kolunun el üzerine gelen kısmı

y.-leri 401-9

yenge (T.) düğünde geline kılavuzluk eden kadın 402-7

yenîçeri (T.) Osmanlı devleti ordusunun piyade sınıfı ve bu sınıfa mensup asker 402-1

y. ağası 402-2

yêr (T.) mahal, mekân

çift bozan y.-i (bk. çift) 401-6

fıkr y.-i 401-7

haşır neşr y.-i (bk. haşır) 401-3

ķavara y.-i 401-4

y.-i 401-17

yık- (T.) yıkmak

ev y.-an (bk. ev) 402-9

yılancı (T.) sanatı yılanla uğraşmak olan 402-8

yufķa (T.) ince yuvarlak hamur 402-14

yukarı (T.) üstte bulunan

y. taşı “değirmenin üstteki döner şekilde tasarlanmış hareketli taşı” 402-1

yumdur- (T.) yumulmasını sağlamak y.-a 402-13

yuva (T.) kuş barınağı

ķırlangıç y.-sı 401-3

ķuzğın y.-sı 401-8

yügrük (T.) hızlı giden, çabuk koşan, yürük (özellikle at için kullanılır)

boz y. 402-14

yüz (T.) yüz

y.-i kararı “utanılacak bir durum veya şey” 402-11

yüzük (T.) yüzük, parmağa geçirilen genellikle metal halka 402-1

Z

zahmet (A.) rahatsızlık 402-4

zâlim (A.) zulmeden 403-3

zarf (A.) zarf; kap, kılıf, mahfaza 401-13

zebânî (A.) cehennem bekçisi 401-4

zehr (F.) zehir 403-1

zih-gîr (F.) sağ elin başparmağına takılan atış yüzüğü 402-1

zindân (F.) karanlık yer altı hapishanesi 401-4

zindâncı (F.+T.) zindan bekçisi 401-4

zînetli (A.+F.) süslü

z. maḥbûb 402-1

zubun (T.) entari 402-1

zünüb (A.) günahlar

şâbünü’z-z. 403-7

Arapça İbareler

el-ḥayā’u menî’ü’r-rızķ “Haya rızķın koruyucusudur.” 401-11

estağfiru’llāh ‘an-cemî’i’l-menāḥî ve etûbu ileyh “Bütün kötülüklerden dola-yı Allah’tan af diler ve ona tevbe ederim.” 403-7

ferec ba’de’s-şidde “Darlıktan sonra gelen sevinç; zorluktan sonra gelen kolaylık” 402-12

ḥammâletü’l-ḥaṭab “[Karısı da boynunda bir ip olduğu halde] ona odun taşı-yacaktır.” (Kur’ân-ı Kerîm, Leheb Sûresi 111/4) 402-9

Kaynaklar

- Akalın, L. Sami (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Aksan, Doğan (1982). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim 3*. Ankara: TDK
- Aktunç, Hulki (2008). *Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*. İstanbul: YKY.
- Arslan, Mehmet (2004). *Argo Kitabı*. İstanbul: Kitabevi.
- Argunşah, Mustafa; Çakır, Müjgân (2005). *15. yüzyıl Osmanlı Mutfağı. Muhammed bin Mahmûd Şirvanî*, İstanbul: Gökkubbe.
- Aydın, Mehmet (2007). *Dilbilim El Kitabı*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Bozkurt, Fuat (31 Mart 2006). “Bir Söylencenin İzinde”. www.psakd.blogcu.com (Erişim tarihi: 29.07.2008).
- Erzurumlu İbrahim Hakkı (1310). Ma’rifet-nâme. İstanbul: Matba’a-i Âmire.
- Gürdaş, Bora (22.05.2006). “19. Yüzyıl Harem Konulu Resimlerde Kadın İmgesi”. *Kirpi-Tarih*, <http://kirpi.fisek.com.tr> (Erişim tarihi: 29.07.2008).
- Güven, Özbay; Hergüner, Gülten (1999). “Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları”. *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, C www.egitimdergi.pamukkale.edu.tr/makale/sayı45/16-pdf (Erişim tarihi: 29.07.2008).
- Kortantamer, Tunca (2007). *Temmuzda Kar Satmak, Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı*. Ankara: Phoenix.
- Kut, Günay (2005). “Yazmalar Arasında I: Mizahî Bir Lügat”. *Yazmalar Arasında, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları I*. 249-252, İstanbul: Simurg.
- Onay, Ahmet Talat (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Ankara: TDVY.
- Özünlü, Ünsal (1999). *Gülmecenin Dilleri*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet (1999). “Selim II”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi 2*: 513-517, İstanbul: YKY.
- TDK (1988). *Türkçe Sözlük-II*, Ankara.
- Unan, Fahri (1990). “Kânûnî Devri Şehzâde Mücâdeleleri ve Bunun Osmanlı Siyâsî ve Sosyal Târîhi Bakımından Önemi”. *Türk Yurdu*. C X/35: 9-16. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik2.html> (Erişim tarihi: 29.07.2008).
- Yıldırım, Tuğba (2006). “Lehçetü’l-Hakâyık’ta Mizah Söylemi”. Ankara: Bilkent Üniv. Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.Yüksek Lisans Tezi.

Diğer Elektronik Kaynaklar

- www.bedenegitimi.gen.tr/forum/printer_friendly_posts.asp?TID=323-10k (Erişim tarihi: 30.07.2008).
- www.biriz.biz/evliyalara0303.htm (Erişim Tarihi:30.07.2008).
- www.corumkulturturizm.gov.tr (Erişim Tarihi:29.07.2008).
- www.evrenselislam.com/showthread.php?t=5297 (Erişim tarihi: 30.07.2008).
- www.itibarhaber.com/forum/askeri-teskilat-donanma-ticaret/1441-osmanli-gemi-turleri.html (Erişim Tarihi:30.07.2008).
- www.sorularlailamiyet.com/subpage.php?s=show_qna&id=11696 (Erişim Tarihi:30.07.2008).
- www.thegate.boyut.com.tr/index.asp?ct=459,460&a=68045 - 26k (Erişim Tarihi:30.07.2008).
- www.uslanmam.com/osmanli-tarihi/35249-osmanli-devletinde-ticari-yerler-ve-kurumlar.html - 218k (Erişim Tarihi:30.07.2008).